

ДНЕВНИКЪТЪ

(стенографически)

на

XI^{то} Обикновено Народно Събрание

(първа редовна сесия).

XII заседание, петък, 2 ноември 1901 г.

(Отворено въ 2 ч. и 30 м. послѣ пладнѣ подъ прѣдсѣдателството на прѣдсѣдателя г. М. Балабановъ.)

Прѣдсѣдателятъ: (Звъни.) Засѣданието се отваря.
Г-нъ секретарятъ ще прочете списъка на г. г. народнитѣ прѣдст. вители.

Секретарь Д-ръ К. Икономовъ: (Прочита списъка. Отсъствувать г. г. народнитѣ прѣдставители: Н. Абанджиевъ, М. Валтовъ, А. Вояджийски, И. Гешовъ, В. Гьоковъ, Т. Даскаловъ, С. Димитровъ, Д. Десевъ, Д-ръ К. Милановъ, Д-ръ Д. Милковъ, Д-ръ Д. Молловъ, Д-ръ А. Ходжевъ, П. Ивановъ, Н. Кормановъ, П. Кръстовъ, Ц. Мечкаровъ, Е. Начевъ, К. Петковъ, И. Сунгурларски, Ю. Теодоровъ, Х. Филиповъ и Д. Вановъ.)

Прѣдсѣдателятъ: Отсъствувать 22-ма. Има законенъ съставъ и, слѣдователно, засѣданието се продължава.

Съобщавамъ на г. г. народнитѣ прѣдставители, че разрѣшихъ на Берковския народенъ прѣдставителъ А. Вояджийски 9-дневенъ отпускъ, начиная отъ 2 ноември, и 8-дневенъ отпускъ на Русенския народенъ прѣдставителъ В. Гьоковъ, начиная отъ 2 ноември.

Минаваме сега на дневния редъ — продължение разискванията по проекта за отговора на тронното слово.

Има думата г. Франга.

А. Франга: (Отъ трибуната.) Г-да народни прѣдставители! Не взехъ думата за да защита Правителството — дългата му ще го защитятъ; взехъ думата за да изкажа най-напрѣдъ дълбокото си съжаление, че прѣширнитѣ по отговора на тронната рѣчь не се поставиха на истинска почва, тъй щото, вмѣсто съвмѣстно да си дадемъ ръка и да извадимъ страната отъ тежкото положение, въ което тя се намирва, можахме да се насжимъ единъ срѣщу други и да си хвърляме такива обиди, каквито отъ 2—3 дена си хвърляме — вие знаете на какви неприлични и неприятни зрѣлища присѣдствуваме отъ 3 дена насамъ. Нека на това да му тегли грѣхътъ г. Бобчевъ, който

отвори старитѣ тефтери, защото, ако захванемъ да отваряме старитѣ тефтери, ще захванемъ да зачекнемъ старитѣ язви и съ това азъ мисля, че ще излѣзе намѣсто добро зло.

Г-да народни прѣдставители! Нѣма да отговарямъ на рѣчьта на г. Бобчева: когато му дойде врѣмето, да хвърля нѣколко бѣлѣжки върху програмитѣ и обѣщанията ни, за които той говори, тогава ще му направя честта да му кажа кои сж били обѣщанията и програмитѣ ни, и дали може да се изпълнятъ тѣ тъй лесно, както той мисли. Ще остава и Сливенския народенъ прѣдставителъ самъ да борави съ своитѣ божби, съ своитѣ обезчестявания, съ своитѣ изнасилвания, защото азъ мисля, че той наустъ говорѣше по тия работи, и мисля, че той правѣше тоза само отъ любовъ къмъ искусството — да прави опозиция. Ще се спра, обаче, на дългата рѣчь на г. Теодорова.

Тази рѣчь намѣсто да обвинява Правителството, тя бѣше апология на миналия режимъ, на режима на Народната партия; тя бѣше дълга, много дълга даже, и кѣсто ми казваха нѣкои духовити приятели — безъ да отказвамъ дарбата му, че той говори и говори много лесно, — той може въ говоренето да прави конкуренция и на Лехера, който въ Австро-Венгерската камара прѣди 2—3 години, мисля, говори 14 часа наредъ. Рѣчьта, обаче, на г. Теодорова си нѣмаше мѣстото тукъ, защото и той докачаше стари работи, отваряше стари тефтери, които, убѣденъ съмъ, ако отворимъ днесъ, нѣма да бждатъ въ полза на Народната партия. Той приличаше още на оня адвокатъ, който, като защищавалъ клиента си по едно прѣстѣпление, казвалъ на съдитѣ: „ако вие не ми дадете дума, че ще оневините моя клиентъ, азъ ще говоря докато най-послѣ ви уморя съ говорене“. Така, помните, и г. Министъръ-Прѣдсѣдателятъ му каза вчера: стига вече, бе брате, отказваме се отъ всичко, докато най-послѣ и г. Теодоровъ самъ се съти и свърши. При всичко това, обаче, нѣма да оставимъ да се изопачаватъ фактитѣ на историята; нѣма да оставимъ да се хули историята.

Кава ни се, че най-хубавото време за нашата страна е било когато управлявала Народната партия. Ще си позволя да кажа, че това не е право. Ако искате, да разтворим историята. Най-напръв, като дебютът на тая „свободолубива“ партия беше да се затвори границата на г. Цанкова. И знаете ли защо? Именно за туй, което се туря въ актива на самата Народна партия, защото г. Цанковъ, когато беше тръгналъ отъ Русия да дойде въ България, пусна едно възвание, въ което казваше: „Сглобете се около престола на Княза и искайте да се оближимъ съ Русия, а за да се оближимъ съ Русия, молѣте се на Княза да покръсти своя първороденъ синъ“. И за това нѣщо, за тази негова далновидностъ, народняцитѣ му затварятъ границата цѣли 6 мѣсеца. И туй е свобода! Зетътъ му даже отъ Виена екстернираха. Това е, което направиха нашитѣ приятели народняци, и съ това ние, казватъ тѣ, смирихме, ние слобрихме България съ Русия, ние взехме знамето на цанковиститѣ, нѣма ги вече като партия съ своето знаме. Напротивъ, г-да, ние си оставахме съ онова знаме, което имаме отъ освобождението още и на което беше писано: свобода, миръ и порядъкъ, отъ едната страна, а отъ другата — уважение на задълженията ни въ международно отношение и запазване на нашия кредитъ. Не; знамето ни никой не е взелъ; вие го видѣхте това знаме подиръ толкова години по изборитѣ на Рача Петровъ, вие го видѣхте и въ допълнителнитѣ избори. (П. Папанчевъ: То е вече съдрано!) Честъ ни прави!

Второто е слѣдующето: тѣ думаха вчера, че се вдигало вървѣ противъ Стоилова. На г. Стоилова се признаватъ дарбитѣ, г. Стоиловъ беше честенъ човѣкъ — Господъ да го прости! Азъ имахъ къмъ него уважение особено, може би по-големо, отколкото онѣзи, които казватъ, че той е тѣхенъ шефъ. Азъ говоря за партията, а не за хора, особено за ония, които не сж между насъ.

Когато говориха вчера, че ключоветѣ на българската политика били въ Цариградъ, когато говориха за легитимното влияние, г. Теодоровъ искаше да се обяснятъ тия работи. Зная и азъ нѣкои обяснения. Обяснявахме ги едно време английскиятъ вѣстникъ „Times“. Когато се признаваше Българскиятъ князь и когато Правителството проваждаше депутация въ Русия — всѣки единъ, който борави съ политиката, ще го знае, — въ „Times“ се пишеше тогава именно слѣдующето: „Докогато Българското Правителство праща хръткитѣ си въ Петербургъ, а гони злыка въ Виена и въ Цариградъ, дотогава положението на България нѣма да окръпне“. Знаете ли какво значи това? Значи, че политиката бѣ двулична, колебающа се и неопредѣлена. Туй беше истината. Още ще ви кажа — и това сж факти отъ вчерашната ни история, които никой не може да обори — изхарчиха се около 300.000 л., за да се направи една анкета противъ режима на Стамбула, а Стамбуловъ само съ едно заявление зачеркна всичко това. Той каза: желая да ме дадатъ подъ съдъ, защото и тия приятели ще дойдатъ на скамейката на подсудимитѣ. И отъ страхъ, види се, съ една амнистия всичко се заличи. Това не е ли право? (П. Папанчевъ: Онзи денъ какво говорѣхте покрай булеварда съ Вакарова?) Кажете го — ще Ви почерпя дажо.

По отношение на Австрия и ние казваме, че трѣбва съ всичкитѣ сили да бждемъ добръ. Съ Австрия какъ

беше Народната партия? Вие помните какви бѣха работитѣ тогава. Вие помните, че покойниятъ Стоиловъ, съзнателно или несъзнателно, какъ беше оскърбилъ Австрийския императоръ Францъ Йосифа, като е говорилъ за покойния Рудолфа. Вие помните за Българитѣ какво пишеха всичкитѣ вѣстници тогава: баремъ да ни лае куче, отбѣлзваме „Пестеръ Лойдъ“, както и да е, но ни лае кученце — това е вече много. И вслѣдствие на това оскърбление на Австрийския дворъ, трѣбваше цѣли 3 мѣсеца старания отъ страна на нашия Князь, за да поправи отношенията ни съ Австрия. Туй е историята, г-да, тя не може да се криви. Дѣто ще рѣче, не може да се хвалите дотамъ съ вашето време, съ вашата политика, съ вашата партия. Миналото не е въ вашъ активъ, а въ вашъ пасивъ. Тази апология на миналото е въ ваша връда.

Говорихте още, че съ Турция сме били тогава добръ; по вие забравяте, види се, Винишкото приключение. Когато нашитѣ учители и попове ги цѣняха като пастарма и ги бѣсеха по стрѣхитѣ на кѣшитѣ, тукъ се проваждаха отъ Цариградъ „шефакати“ и разни други ордени и съ музиката на Леиовъ-гвардейския ескадронъ и шанпанско се пируваше. Можете ли да кажете, че въ други режими е ставало такова нѣщо? А то е ставало тогава именно, когато ключоветѣ на нашата политика бѣха въ Цариградъ. Не забравяйте още и онази — невинна! — заповѣдъ, която се даде тогава отъ властѣта, че всички брата, които бѣгаха отъ Македония и се уловятъ около границата, да се съдятъ като разбойници. Не ща да ви говоря за другата ваша политика.

Ще ви кажа и за финанситѣ какъ бѣха тогава. Г-нъ Теодоровъ вчера твърдише, че когато строихте желѣзници, ни една стотинка нѣмахте въ хазната; а пъкъ припомняте си когато сжиятъ пакъ г. Теодоровъ отъ тази сжщата трибуна ви казваше въ онова блажено за васъ време, че златото пращи въ каситѣ. Вчера ли казваше той върното, или прѣди три години? Онова, което каза вчера ли да върваме, или онова, което заявяваше тогава? Казахъ ви, че нашето знаме вие не можехте да вземете, защото вие помните — и ако не помните, ще ви го напомня съ факти — въ тази Камара тогава имаше — Стоиловъ беше добръ човѣкъ, може би, и много други хора, — имаше една компания, една котерия прѣдприемачи — искате ли имена? — които настояваха прѣдъ Стоилова да прави, може би, работи, които той не искаше да върши. Вие помните много хубаво когато покойниятъ Стоиловъ една вечеръ каза на всички чуждестранни агенти, че Правителството нѣма да прави паралелната линия, а пъкъ на заранѣта построяването на линията се прие отъ Камарата, защото прѣдприемачи като Гендовичъ, като Сжселовъ и др. (Н. Антикаровъ: И Грозевъ!) го натискаха. „Приемѣте вие Търновската линия, ние ще вземемъ паралелната“. Дѣто ще рѣче, не беше Стоиловъ, а партията, ония хора, които имаха на знамето „гешефтъ“, а не както нашето: „свобода и економия“. Затуй тогава бѣхме достигнали до такава степенъ, че нашата Държава правѣше заеми за да плаща само лихви на заемитѣ, а не друго нѣщо. Дѣто ще рѣче, всички ония хубави работи, които каза вчера г. Теодоровъ, не бѣха въ полза на Народната партия. Затуй казвамъ, че беше много лошо да се бугатъ стари рани.

Сега за свободата на изборитѣ. Азъ, г-да прѣдстави-тели, нѣма да говоря за угасването на свѣщитѣ въ Бѣла-Слатина. Има тукъ единъ човѣкъ, който бѣше окръ-женъ управителъ тогава тамъ — г. Соколовъ, — и той може да ви засвидѣтелствува това. Вие знаете, че въ изборитѣ, които станаха на 17 ноември 1896 г., нито единъ опозиционеръ не се допусна да се яви въ Камарата. А за да не се допусне ни единъ вашъ противникъ, знаете какво направи Народната партия? Ужасъ! Като се бояхте, че може избирателитѣ да гласоподаватъ за Дѣда Цанковъ, за да се не допусне да бѣде избранъ, направи се всичко — защото не може да се каже, че цѣлата страна може да е гласоподавала само за народняцитѣ. Азъ нѣма да говоря ни за заплашаванията, ни за подкупитѣ и обѣщанията, които се правиха тогава, за да не се допусне нито единъ опозиционеръ, но ще кажа, че се употребиха всички срѣд-ства. Сравнително онѣзи избори съ тѣзи, които направи г. Р. Петровъ, и днешнитѣ. (А. Филиповъ: Даже и Радославовитѣ!)

Казвате, че вие сте помирили Българския народъ съ Русия. Това недѣйте го казва, защото всѣки помни онай заповѣдъ, която се издаде отъ народняцитѣ: да не се прави панахида въ София за умирающия монархъ, който бѣше синъ на нашия Освободителъ. (С. Вобчевъ: Това не е вѣрно! — Гласове отъ лѣвицата: Вѣрно е!) Нѣма право една партия, когато е въ оппозиция, да забравя историята, защото съ това се хули истината. (П. Папанчевъ: Вие виждате какво пишатъ рускитѣ вѣстници за вашата партия. Това е атестация за васъ!) Г-нъ Папанчевъ, идѣте поизтрийте меджидието си за да се видите. (Ржкоплѣскане отъ лѣвицата. — П. Папанчевъ: Не съмъ записанъ въ Азиатския департаментъ!). Не Ви чухъ. Види се, подиръ обѣдъ сте весели. (Смѣхъ.) Не ми е приятно, не ми е на сърцето да турямъ прѣстъ на онаи рани; ще кажа само, че ние като младъ народъ трѣбваше да се лутаме, да се блѣскаме отъ скала на скала, за да добиемъ този опитъ, който не се купува на вѣра, а съ пешинъ пари. 17 години се лутаме ту съ Австрия, съ Германия, съ Турция и, най-послѣ, дойдохме да признаемъ, че нѣма кой другъ да ни помогне, освѣнъ една велика Русия, която ни освободи съ своята кръвъ. И трѣбваше да дойдатъ и признаятъ това и онаи, които не позволяваха да се прави панахида за она великъ мо-нархъ, който бѣше синъ на нашия Освободителъ.

Ако бѣше г. Теодоровъ тукъ, понеже е много силенъ финансистъ, щѣхъ да му кажа нѣкои цифри и извънредни разходвания на кредити, които той не каза, и щѣхте да видите добръ, прѣзъ цѣлото туй врѣме колко милиони извънредно, повече сѣ похарчени, отколкото сѣ писани въ бюджета. Нѣма да кажа за това. (Гласове: Кажете!) Искате да ги чуете. Ще вземемъ 1895 г. Имаше из-вънредни разходи 12.909.000; 1896 г. — 14.029.000; 1897 г. — 13.045.000; 1898 г. — 26.514.000; 1900 г. — защото не може да туряме тѣзи свръхбюджетни разходи въ грѣхъ на Радославова — 20.780.000 Тѣзи сѣ из-вънреднитѣ отъ бюджета кредити, които се прахосаха и за които се карае днесъ. Казваше ни г. Теодоровъ, че нѣмаме пари въ хазната, а правѣхме желѣзници. Искане да скочимъ по-горѣ отколкото можемъ и затова си ступихме главата. Трѣбва да се мжчимъ сега за да из-

караме страната отъ това положение, а не да хвалимъ миналото и да се нападаме и убиваеме. Г-нъ Теодоровъ вчера говори много хубаво, говори талантливо, ако щете, но то бѣше една защитителна рѣчь за дѣйствиата на Народната партия, която рѣчь си нѣмаше мѣстото. Даже азъ да бѣхъ на мѣстото на министритѣ, нѣмаше да отго-варямъ на тази рѣчь, защото опозицията днесъ сама се извинява. (Н. Козаревъ: За какво сѣ похарчени, г-нъ Франга, тѣзи милиони?) За паралелни линии. (Н. Ко-заревъ: За желѣзници, кажете, и за портове?) Туй де, за желѣзницитѣ и портоветѣ, които ипотекирахме, и които днесъ не сѣ наши, ако и да не сѣ даже още свързани, и за други, отъ които останахме длѣжни още 70—75 милиона, и се каже сега, че не можемъ да ги платимъ. За туй се похарчиха. (Х. Конкилевъ: Кажете и за безусловнитѣ фондове, съ които купиха клубъ!) Не искамъ.

Помоюму, ние трѣбваше подиръ всички горчивъ опитъ, който имаме, всички да туримъ по-долу отъ мжкитѣ, отъ страданията, отъ нуждитѣ на нашия народъ, да туримъ, казвамъ, по-долу нашитѣ лични интереси; да туримъ по-долу нашето честолюбие, нашето властолюбие, — тогава България можеше да се избави и да процѣтне, и за-това не трѣбваше днесъ да отваряме старитѣ тефтери, а трѣбваше да си кажемъ: елате всички наедно да се сгруппираме, защото положението е отчаяно, защото тамъ България е изтощена, тази България е изнурена, елате всички да си подадемъ ръка, за да изкараме отъ това положение нашето Отечество. Но не, ние не турихме на-шето честолюбие, нашето властолюбие, по-долу отъ мж-китѣ и страданията на нашия народъ, а ги турихме по-горѣ отъ всичко, и затова сме въ заблудения, въ кривия пѣхъ, и затова отиваме къмъ зло, къмъ сѣсипия.

Сега ще си кажа искрено и откровенно мое мнѣние, и бѣдѣте увѣрени, че когато ни прѣдложатъ да разгле-даме важни въпроси, ние не сме отъ онаи болшинства, които като овци блѣятъ подиръ министритѣ си. Сега ще кажа мнѣнието си. Тукъ трѣбваше прѣпирнитѣ да се поставятъ на тази почва: да се каже какво сварила тѣзи хора, когато поеа властѣта, и какво сѣ направили въ 8 мѣсеца. За да ви кажа като какво сварила тѣ, трѣбва, прѣди всичко, да ви кажа какъ се създаде този кабинетъ. Вие знаете, че положението на нашата страна бѣше дошло до отчаяние, бѣше влѣзло въ неизходенъ пѣхъ, и Короната отъ висотата на своя прѣстолъ, заррижена за Отееството, трѣбваше да сваля единъ кабинетъ, да разпусне една Камара и да повика единъ прѣходенъ кабинетъ отъ хора, които тя мислѣше, че сѣ безпристрастни, за да напра-вятъ тѣ изборитѣ и да се оттеглятъ послѣ. Туй бѣше положението до прѣди 19 февруарий 1899 г. Дойде тоя прѣходенъ кабинетъ, и трѣбва да бѣдемъ безпристрастни да признаемъ, че, съ малки изключения, изборитѣ, които направи г. Рачо Петровъ, сравнително бѣха много по-свободни, отколкото изборитѣ, които сѣ ставали по-напрѣдъ. (Отъ лѣвицата: Вѣрно!) И доказателство на туй е, че много отъ насъ сме тукъ, защото не се употребиха въ избо-ритѣ всички по-прѣдидни насилия. Има изключения, може би. Да, но какво искате? Г-нъ Рачо Петровъ, изведнажъ дошълъ на властъ, бѣше потикнатъ отъ нѣкои свои прия-тели и моие да сѣ станали нѣкои грѣшки; но сравнително изборитѣ съ малки изключения бѣха наистина свободни.

Сега, подиръ изборитѣ какво бѣше положението на страната? Подиръ изборитѣ, почитаеми народни прѣдставители, имавме една пѣстра Камара, и помните ония хора, които злорадствуваха отдалечъ и казваха: ето ви свободни избори, ето вие, които искахте парламентаренъ редъ, можете ли да управлявате сега? Да, тогава ние бѣхме прѣдъ двѣ алтернативи: или да се разпусне Камарата и да дойде друго правителство, което съ насилія да управлява, или пъкъ, както други казваха, да имаме диктатура, отъ която показваха края на камшика и острото на саблята. Тогава народътъ се стрѣсна, политическитѣ партии се замислиха и тази група, къмъ която принадлежа и азъ, протегна ржкъ налѣво и надѣсно и каза: елате братя, всички сме българи, да си подадемъ ржка, за да избавимъ България, да не би да изгубимъ тоя конституционенъ режимъ. И нашитѣ днесъ съюзници на драго сърце отидоха при народняцитѣ, и тѣ казаха: „ще дойдемъ, но по нѣкои причини политически“, казаха, не можемъ да се нагърбимъ съ товара на управлението, но за залогъ ви даваме най-честния и най-способния нашъ човѣкъ — г. Реновъ.“ И ние всички съ болшинство го избрахме и го турихме тамъ, дѣто сега стои нашиятъ прѣдсѣдател г. Балабановъ. Ние не се опасявахме отъ диктатура, ние се уповавахме на нашия Князь, който знае, може би, повече отъ насъ работитѣ и хората въ България, но се опасявахме отъ единъ подобенъ на миналитѣ режимъ, отъ насилнически избори. Мислѣхме си, че ако дойдатъ на властъ пакъ такива, които да върватъ по сѣщия пътъ, тогава — сѣбгомъ свобода, сѣбгомъ България! По такъвъ начинъ се състави сегашниятъ кабинетъ, и вие помните, че отъ висотата на прѣстолъ Князътъ заяви тогава: „азъ съставихъ кабинетъ отъ сръдата на народа, и мисля, че всички ще му помогнете, за да изкара страната отъ безизходното положение“. И наистина, за честта на България, българскиятъ гений прѣодоли, всички бѣхме си подали ржка въ тая пѣстра Камара, дѣто опозицията гласуваше за Правителството даже когато правителствениитѣ депутати правѣха опозиция. Но, нека си го кажемъ открито народняцитѣ не бѣха всѣкога твърдѣ искренни, защото тѣ гласуваха тукъ съ насъ, а въ вѣстника пишеха друго. Тази „нова ера“ нашитѣ приятели бѣха я направили заглавие на особенъ отдѣлъ и като за подигравка въ своя вѣстникъ: За разни малки неправилности тѣ викаха: „новата ера“ е виновата; въ Кюстендилъ изгорѣла къща — „новата ера“ я подпалила. Знаете и антрефилетата „Игра съ желѣзницитѣ“. А туй не бѣше твърдѣ хубаво. Ние казвахме да не гледаме какво пишатъ вѣстникитѣ, но да гледаме дѣлата на Правителството и да вървимъ напредъ.

Сега, да видимъ пъкъ какво положение свари Правителството, за да можемъ да имъ кажемъ днесъ: г-да министри, вие сварихте това, вие направихте това, вие се обвинявате въ това. По външната политика днешния кабинетъ свари единъ ромжко-български конфликтъ, който едва ли не накара България да обяви война или да ѝ обявятъ война. Второ, то свари въ едно раздражено положение духоветѣ и на населението, и на нашитѣ македонци, и на тѣхнитѣ дружества тукъ. Първата му работа, прочее, бѣше да въдвори порядъка, мира и да даде свобода на хората. Вие знаете, че то се постара да направи всичко

възможно. Конфликтътъ се уреди, Ромжния съ България си подадоха ржка, уреди се и македонскиятъ въпросъ. Вие знаете какво пишеха тогава европейскитѣ вѣстници за насъ българитѣ. Вѣстникитѣ тогава тржбѣха отведъ, че България не е освѣтъ гнѣздо на влѣхви, на разбойници и хайдутѣ. Тази грозна реклама, направена вънъ, бѣше хвърлила петно и на нашето Правителство, и на нашето Народно Прѣдставителство, и на нашия цѣлъ народъ. Това петно днесъ се изтри. И кой го изгладѣ? Тия хора, които вие обвинявате. Тѣ намѣриха сръдство да уредятъ ромжко-българския конфликтъ. Уредиха и македонскиятъ въпросъ, каквото щете и да казвате. Какво трѣбваше постѣ да направятъ? Имаха една Камара, на която върваха и не върваха. Мислѣха, че при всѣки единъ въпросъ можеше да се очаква единъ бламъ, но вървѣха напредъ, и първата имъ работа бѣше да измѣнятъ фамозния законъ на г. Папанчева и да дадатъ на хората свобода. Унищожиха закона за десетѣка, и, макаръ да казаха вчера тукъ, че всѣко Правителство щѣло да направи това, азъ знамъ, напротивъ, и всички слушахме и четохме, че десетѣкътъ трѣбвало тази година да се държи, защото въ България щѣло да има берекетъ и щѣли сме били да си платимъ дълга. Напрашиха и друго нѣщо. Имаше 400—500 селяни избѣгали изъ Ромжния. (Д. Ризовъ: Ами ние не направихме ли нищо? Защо само министритѣ?) И ние, разбира се, но тѣхно бѣше прѣдложението. Трѣба да имъ отидемъ това право. Тѣ направили това. Измѣниха и избирателния законъ. И разни други мѣроприятия направили. Прокараха, най-сѣгѣ — г. Ризовъ нѣма да откаже, — закона, противъ който бѣше самъ той, за териториалното дѣленіе на България. (Д. Ризовъ: Азъ бѣхъ противъ!) Прокараха и туй нѣщо съ такава пѣстра Камара. Вие знаете, че този законъ е приготвенъ още отъ врѣмето на покойния Стамболовъ, който тогава е казалъ, че нѣмалъ врѣме да си чупи главата съ него. (П. Папанчевъ: Този законъ е партизански!) Тоя законъ го прѣдстави и на покойния Стопловъ, но той каза, че докато нѣмалъ пѣтища и съобщения, не си поставялъ прѣста въ окоето съ този законъ. Прѣдстави го и на г. Радославова, но той малко партизански погледна на работата: попита кои сж наши, кои сж опозиция, и каза: еди-кои окрѣзи да се махнатъ, еди-кои да останатъ и пр. Обаче, сега, казвамъ, каквато и да е тази Камара, тѣзи хора го прокараха. Прокараха много важни други работи. (П. Папанчевъ: Сливенскиятъ окрѣгъ партизански се закри!) Може, най-сѣгѣ, за Сливенци да не бѣде хубавъ, но тукъ не се прави политика за Сливенци, а се прави политика за Българския народъ, за Българската Държава. Когато се прави политика народна, а не политика локална, не можешъ да кажешъ: азъ съмъ българинъ отъ Сливенъ или Габрово, а ще кажешъ: азъ съмъ българинъ. (П. Папанчевъ: Именно тоя законъ бѣше за локални интереси, за извѣстни градове!)

Ето, г-да, какво сварили тѣзи хора и какво направили. И, ако има нѣкой да ги напада, ако има нѣкой да ги укорява, трѣбваше да ги укори именно за тия имъ дѣла, и да имъ каже: вие туй направихте!

Сега, ще направя нѣкои бѣлѣжки на г. г. министритѣ тѣй, както азъ искрено и откровенно мисля.

Въ тронната рѣчь нашиятъ Князь казва: „изисква се дружитѣ и съвмѣстни усилия на всичкитѣ родолюбиви синове на Отецеството, за да може това положение да се отстрани и да се тури траенъ редъ въ всичкитѣ клонове на държавното управление“. Туй го казва Короната, туй го изискватъ интереситѣ на Българския народъ, туй го изискватъ нуждитѣ на Българската Държава, и ние всички казваме въ отгвора на тронното слово: „като цѣнимъ високо своето призвание, ние, Народното Прѣдставителство, ще дадемъ мощното си съдѣйствие по всичко относеще се до приповдигането на България, както по нейното добро управление, така и по нейното желателно благосъстояние“. Моля ви се, когато отгорѣ ни думатъ, че всички наедно, ако обичаме Отецеството си, трѣбва да си подадемъ рѣка, и ние, като народни прѣдставители, казваме, че като синове на тази страна ще спомогнемъ, има ли какво тукъ да се прави аналогия на миналото? Вие не сте ли трудолюбиви синове на тази страна? Вие казвате: „ние не подписваме“. Защо? Защото не щете да извадите страната отъ туй положение ли? Не; азъ мисля, че това е погрѣшка.

Сега, подиръ тия кратки бѣлѣжки, които направихъ на нашиятъ добри опозанти отъ Народната партия, азъ ще кажа и своето мнѣние.

Ще захвана най-напрѣдъ по вътрѣшнитѣ работи. Казахъ ви, че първата грижа на нашето Правителство бѣше да се въведе миръ и порядѣкъ въ страната и да се даде свобода. Въдвори се мирътъ и порядѣкъътъ и се даде свобода. Отначалото, обаче, ние мислѣхме, че нашиятъ Министъръ на Вътрѣшнитѣ Работи, когото толкова корятъ — и незаслужено, ще ви кажа — защото, ако има човѣкъ, върху когото хвърлятъ укори отъ една страна, дѣто разтурилъ общини, дѣто назначавалъ партизани, има отъ друга страна укори, дѣто не е разтурилъ общини и не е турналъ партизани на служба, — отначало азъ, както и всички мислѣхме, че щомъ като дойдатъ нашитѣ хора на властъ, ще се турне рѣка на администрацията и ще се измѣнятъ всички почти органи на администрацията, защото прѣзъ цѣлото врѣме до 19/II 1900 г. пишеше се и ние всички викахме, че по администрацията чиновницитѣ сж разбойници, сж рупшетчи, сж влѣхви, и тѣ сж съсипали населението и пр. А като дойдохме на властъ, нашитѣ министри ни казаха: оплакватъ се хората, по чакайте да видимъ; ще разчистимъ администрацията постъпенно. Вие помните, че г. Рачо Петровъ въ 1 1/2 мѣсеца отъ 82 околийски началници промѣни 79 — това сж официални данни. А г. Сарафовъ защо не ги промѣнява сега? Той ни казва сѣ да чакаме, сѣ полѣка-лека щѣлъ да тури честни и способни хора на тия длѣжности по администрацията. Чиновницитѣ трѣбва да сж наши партизани и, ако ние вѣваме достатъчно хора подиръ толкова години, то по-хубаво е да си отидемъ и да оставимъ на други да управляватъ страната. Но г. Сарафовъ, както и другитѣ приятели, сѣ ни думатъ да „чакаме“. Една грѣшка, която, може би, направи нашето Правителство е, че забрави че то властвува, възъ основание групировката, и че вредъ, когато едно правителство дойде чрѣзъ групировка, дѣто и да е, въ Франция или въ Англия, то винаги тура свои хора да управляватъ, защото само чрѣзъ тѣхъ ще прокара своитѣ идеи, своитѣ мисли

и своитѣ мѣроприятии, а не чрѣзъ своитѣ неприатели. Даже пѣщо повече. Когато се промѣняваше единъ кабинетъ въ Англия, напр. на покойната кралица Виктория измѣняваха и слугитѣ, и слугинитѣ ѝ; по нашитѣ министри не искаха да направатъ това, което бѣ и е една погрѣшка. Азъ разбирамъ защо. Защото искаха, види се, да задоволятъ всички, искаха да бждатъ министри непартизани, а министри на цѣлия Български народъ. Сега ние ще помолимъ г. Министра на Вътрѣшнитѣ Работи да не пипа администрацията съ рѣкавици, а да бжде строгъ и да тури наши хора, но честни. (П. Папанчевъ: Съ метла!) Да тури наши хора, но честни и способни. И трѣбва да ги тури на служба, защото трѣбва да има довѣрие на тѣхъ, съ хора отъ други партии ще става това, което става днесъ. И ще ви кажа какво става. Напр., съгласно закона, когато има избиратели повече отъ половината да бламиратъ една община, тая бلامация за разтуряне на общината се проважда на постоянната комисиия, а постоянната комисиия я изпроважда на околийския началникъ, за да провери, дали тия подписи сж вѣрни. Тогава ако окръжнитѣ съвѣти сж противъ насъ, то бلامацията излиза ялова, и по тоя начинъ общинитѣ, които бѣха досега, седятъ си още, и държавната машина не върви и не върви. Ние повдигнахме единъ въпросъ, ако помните, онази година, че понеже имаме новъ избирателенъ законъ, нека да станатъ нови избори и за общинскитѣ, и за окръжнитѣ съвѣти. Щомъ стане това, тогазъ и работата по-добрѣ ще трѣгне. Тая бѣлѣжка имамъ да направя. Ще го повтори пакъ: да се назначатъ наши хора отъ групировката. (Д. Ризовъ: Само цанковисти или и демократи?) Наши хора отъ групировката. (Д. Ризовъ: Защото отъ окръжнитѣ управители 11 сж цанковисти, а единъ е демократъ.) Азъ ще ви кажа: общо ще туримъ отъ групировката, г-нъ Ризовъ. Ако имате Вие да прѣпорѣчатъ и отъ независимитѣ, и отъ тѣхъ ще туримъ, стига да бждатъ честни и способни. (Д. Цанковъ: И независими ще туримъ, като тебе, г-нъ Ризовъ!) — Прѣдседателятъ: Моля, тишина, г-да!

По отношение на финанситѣ, дръ думи, г-да. Азъ нѣма да бжда твърдѣ дълъгъ по финанситѣ. Ще ви кажа, че когато се говори за поземеленъ налогъ, както тукъ се плаче отъ тая трибуна за бѣднитѣ тия селяни, туй не сж истински сълизи; бѣдѣте увѣрени, че не сж истински сълизи, а сж сълизи сѣмо да може да привлѣчемъ, ако е възможно, селянитѣ. Въ тази минута ще ви кажа, когато се говори за бюджета, че трѣбва да бжде само отъ 65 милиона, то не е възможно, защото, ако извадите 31.000.000 л. за лихви и амортизация и ако извадите и 20 милиона за войската, ще ви остане само около 40 милиона лева. Тогава пакъ се управлява Държавата. А извадѣте и паритѣ, дѣто се даватъ за чиновници, които не произвеждатъ, и ще видите какво ви остава за управлението на страната. Истинскитѣ бюджетъ, като извадите паритѣ за амортизация и лихви, остава пакъ 64 милиона. Тѣй щото, не трѣбва да говоримъ много, че бюджетътъ ни е непоносимъ.

Сега, каза се отъ червения столъ онзи денъ, че ще имаме бюджетъ безъ дефицитъ. Азъ знаа какво искаше да каже г. Каравеловъ и ще го подчертая това. Г-нъ Каравеловъ искаше да каже съ тия думи — не съмъ го пи-

таж, а прѣдполагамъ, — че Министерството, съставено отъ честни хора, не е прѣвишило статитѣ, които сж прѣдвидени въ бюджета за разходъ, т. е. изразходвало е толкова, колкото е писано въ бюджета, ако щете, направено е и економия. Туй искаше да каже първиятъ министъръ. Защото азъ не прѣдполагамъ че вътрѣ въ 8 мѣсеца прѣдвиденитѣ въ приходъ статии да сж събрали напълно. Той искаше да каже: не сме прѣвишили разходнитѣ статии. И азъ съмъ убѣденъ, че въ това отношение даже економии ще прѣдставятъ. Това ще каже, по думитѣ на г. Каравелова, бюджетъ безъ дефицитъ. Не може да се твърди, че нѣма да има дефицити, когато не сме могли да съберемъ приходитѣ, защото ако сме събрали 30, а сме похарчили 50, естествено е, че тия 50, като не сме могли да ги съберемъ изцѣло, ще имаме дефицитъ. Но новата идея бѣше, помоему, че не сж прѣвишили статитѣ, прѣдвидени за изразходване. Това е, което искаше да каже той. Азъ го думамъ това сега, за да не могатъ утрѣ да го бутатъ на насъ въ очитѣ, отъ тия столове, тамъ на народняцитѣ. (Д. Ризовъ: Нѣма да го остави това г. Каравеловъ! Не бой се!) Азъ го казвамъ за себе си.

Сега за заема. Заемъ нѣмаме тукъ още; не знаемъ никакви детайли. Чува се, говори се, че имало заемъ. Но ще ми позволите да кажа нѣколко думи по него. Почитаемата Народна партия казва: „ние бѣхме съ васъ и сега си отвързахме ржцѣтъ, защото чуваме, че щѣли сте да дадете реална гаранция“. Ами че това какво ще каже? Имали по-реално нѣщо отъ гаранцията? Гаранция какво значи? Това сж игри на думи само — гаранция и реална гаранция. Ами че кога сме правили заемъ безъ гаранции? Ние дадохме нашитѣ желѣзници и портове още когато направихме 140 милионния заемъ; ние дадохме нашитѣ цѣнни книги, дадохме нашия бандеролъ. Кога сме правили заемъ безъ гаранция? Гаранция само по себе се не значи нищо друго, освѣнъ нѣщо реално, а не вѣтъръ. Искате хората да ви дадатъ пари, а тѣ искатъ реална гаранция. А днесъ нашитѣ почитаеми другари казватъ: „понеже реална гаранция ще давате, затова не сме съ васъ. (П. Папанчевъ: За монопола! — Д. Ризовъ: Обща гаранция е друго, реална гаранция е друго!) Ще ви кажа, че когато се дава гаранция, тя е реална.

Сега по економическото положение на страната. Азъ само нѣколко думи ще ви кажа, за да свърша. Азъ не гледамъ на тази хубава страна съ песимистическо око. Една страна, която има около 100.000 кв. км., която е населена съ единъ народъ пѣргавъ, народъ здравъ, работливъ, не пропада. Една земя, която ви дава гюловото масло, която ви дава оризи, която ви дава памукъ, сусама, царевицата, житото, която има планини, дѣто въ нѣдрата имъ не знаемъ какво богатство се крие, която има гори, дѣто брѣдѣ не е влизала, тая земя не пропада. Сравнете я, най-сетнѣ, съ Гърция, която има само около 64.000 кв. км., а нейниятъ дългъ е 800—900 милиона, когато нашиятъ не достига и 300 милиона. На тѣхнитѣ жители на глава се пада около 120 л., а на нашитѣ по около 60 л. Такава страна не пропада; не бойте се! Така щото, да не гледаме и да плачемъ за земледѣлцитѣ, че имало голѣмъ поземеленъ налогъ. Направѣте малко философия на този поземеленъ налогъ? Що е поземеленъ налогъ? Митаръ мислите, че като купувате 20 ст. хлѣба, не плащате

поземеленъ налогъ? Всичко едно съ друго се свързва. Като се казва 20 милиона върху селянитѣ, то е върху цѣлия народъ. Вземѣте туй, дѣто казваше вчера г. Теодоровъ — прѣдмети на лукса; вземѣте кибрита напр.: ако има 80% население земледѣлческо, то гори 80% повече кибритъ отъ останалото население. Дѣто ще каже, косвенитѣ и прѣжитѣ даждия се облагатъ изцѣло; ние плащаме за косвенитѣ даждия, ние плащаме и за прѣжитѣ. Туй е философията на даждията. Ако смѣтаме, че 20 милиона плащатъ селянитѣ, тогава остатѣка отъ даждията го плащатъ гражданитѣ. Това не е право, а всички косвени и прѣми даждия плаща цѣлиятъ народъ.

Сега за нашитѣ селяни едно има да направимъ. Казалъ съмъ го на друго мѣсто, но ще го кажа и тукъ: трѣбва да въведемъ голѣмата индустрия въ България, да спечелимъ довѣрието на чуждитѣ капитали, да направимъ това, което сж направили умнитѣ държави, по-напрѣднали отъ насъ, ако искате и Русия отъ Петра Великий до Николай II. Вие виждате, че днесъ Русия има вѣстници въ Франция, на които плаща само за да правятъ реклами, и когато прѣди двѣ седмици стана крахътъ въ Русия, белгийски капитали се загубиха 700 милиона, а французки 400 милиона. Онѣзи капитали, които се намиратъ тамъ по 3 1/2%—4%, а тукъ се търсятъ по 12%, трѣбва да ги спечелимъ да дойдатъ тукъ. Индустрията е онази голѣма сила, която е най-голѣмиятъ мющерия на земледѣлието, защото индустрията ражда другитѣ малки занаяти. Земледѣлието, г-да, създава селата, индустрията създава градоветѣ, а двѣтъ наедно създаватъ богатитѣ държави. Туй да го знаемъ. Само тогава, когато спечелимъ довѣрието на чуждитѣ евтини капитали, когато ще повдигнемъ нашата индустрия, когато ще направимъ пѣтищата и съобщенията, тогава, може би, нашитѣ селяни ще поотдѣхнатъ, тогава ще намѣрятъ дѣ да продаватъ своитѣ стоки. Иматъ примѣри. Ето ви земледѣлието: тукъ цѣвкло, а тукъ вагонъ съ захаръ; утрѣ ще имате: тукъ жито, а тамъ макарони, пасти и фиде. Не е земледѣлие да зорешъ съ дървено орало, да хвърлишъ сѣмето и послѣ да казвашъ: дай Боже дѣждъ да се роди ржжъ, и 3—4 мѣсеца да стоимъ въ механата, да си минавашъ напразно врѣмето, да бистришъ, може би, политика. Тѣй е. (Нѣкой отъ прѣдставителитѣ: Защо не дойдешъ да му кажешъ?) Правѣте каквото искате, но капиталитѣ ще дойдатъ. Както казваше завчера г. Кирковъ, ние сме мѣсто на модернизация. Ще се разорятъ малкитѣ занаяти у насъ, но ще се въздигнатъ голѣмитѣ занаяти — индустрията. Виждате селянкитѣ по пазаря, че носятъ вече омбrellи. Какво ще каже това? Това значи, че ние си губимъ типа. Тамъ дѣто селянката отиде да продаде една кокошка, за да си купи отъ еврейчето чорапи или нѣкаква червена книжка да я забодѣ на главата си, тамъ типътъ се изгубва — щете-нещете — и вмѣсто него ще дойде другъ — модернизацията, — върху развалинитѣ на стария битъ ще поникнатъ новиятъ, модерниятъ типъ — цивилизацията, която я придружава модерното, богатото, хубавото. Защото ние имаме бѣдѣще и нашата Държава нѣма да пропадне; такава хубава и естествено богата страна нѣма да пропадне. Нашиятъ гений, българскиятъ Богъ, който ни е вардилъ винаги, и сега нѣма да ни остави. И не мислѣте, че тѣзи, които ни даватъ пари, ще ни глътнатъ. Не.

Тъ, може би, ще изгубят отъ насъ; но ние приличаме на онѣзи, които се оплакватъ и се тѣ печелятъ.

По отношение на економията ще кажа, че има единъ голѣмъ въпросъ и на него трѣбва да обърнемъ всичкото си внимание: тѣ сѣ конвенциитѣ, които трѣбва прѣзъ 1903 г. да подновимъ. Това го казахъ и прѣдъ събора на търговцитѣ и индустриалцитѣ. Тамъ трѣбва да си отваряме очитѣ, съ кого, какъ и какво да направимъ. Моятъ учителъ ми казваше тѣй: „правѣте всѣкога краткосрочни конвенции и дългосрочни заеми“. Краткосрочни конвенции, защото, като се усилва полека-лека нашето производство, като се усилватъ нашитѣ занаяти, да имаме право да ги разваляме, а дългосрочни заеми, за да имате врѣме, казваше той, да ги плащате. Ако даде Господъ, кизване той, схдбата да ви тикне въ управлението на страната, да имате това прѣдъ видъ. И той имаше право. Та, казвамъ, азъ свѣтввахъ, а ще кажа и тукъ, въ Народното Събрание — нека почитаемия Министъръ да вземе бѣлѣжка, — да бждемъ готови съ нужнитѣ материали, за да отидемъ тамъ, дѣто би трѣбвало, да се боримъ за нашето право, защото ние не можемъ да упрекаваме Австрия, Италия и други държави, тѣй като всѣки има право да защитава своитѣ права. И днесъ, въ епохата на материализма, когато се прави политика, нѣма вече мѣсто за сърцето, а има за ума. И за да бждемъ готови, трѣбва отсега да се приготвимъ. Нека се състави, туй го казвамъ за почитаемия Министъръ на Търговията и Земледѣлието, да, за туй Министерство ще кажа, че народняцитѣ го смѣтахъ за такава малка работа, като го диваха на г. Величкова, цото го наричаха „министерство на картофитѣ“, безъ да знаятъ, че това Министерство е именнo пулсътъ на България: тамъ сѣ и търговията, и занаятитѣ — производството на страната, артериятъ, отдѣто трѣбва да потече кръвъ, за да не умира България. А тѣ го наричаха „министерство на картофитѣ“. (П. Панагевъ: Кой го думаше това? — С. Бобчевъ: Мислите ли, че г. Величковъ не бѣше способенъ да управлява това министерство?) Бѣше много способенъ. Искамъ да кажа само додѣ отиваше народняшкиятъ режимъ да мисли туй наше българско министерство, което, може би, е животътъ, сърцето на България, за нищо и никакво и го наричаха „министерство на картофитѣ“. Та искамъ да кажа, че за да бждемъ готови съ оръжия, каквото трѣбва да бранимъ нашитѣ економически интереси, нека отсега още се състави една комисия отъ трима висши чиновници отъ Министерството на Търговията и Земледѣлието, отъ Министерството на Финанситѣ и отъ Министерството на Обществениятъ Сграда, при тѣхъ да се турятъ двама учители отъ Висшето училище, 3—4 търговци и секретаритѣ отъ търговскитѣ камъри; и нека тѣ отсега почнатъ да работятъ и приготвятъ една основа за бждащата конвенция. Търговцитѣ ще кажатъ кое е добро и кое не е; чиновницитѣ ще кажатъ своето мнѣние; професоритѣ съ своитѣ теории ще помогнатъ тѣй скѣщо, и прѣзъ 1903 г. ще бждемъ готови, за да сключимъ добри търговски договори, а не да пращаме достойни, но непригответни хора, не изучили прѣдмета, да имъ кажемъ само да подпишатъ и тѣ да подписватъ и, като дойдатъ тукъ, да казваме, че договоритѣ сѣ лоши, съсипателни за България и да обвиняваме хората, че ни заробили. Това

го думамъ за да си вземе бѣлѣжка Министърътъ и да го направи още отсега, защото ще ни паметри тази работа въ разплохъ, както винаги.

Тази година поне имаме двѣ изрядни явления, които показватъ, че хората се стрѣснаха. Тази жизнена сила въ България ме кара да имамъ крѣпка надежда, че този народъ нѣма да пропадне. Когато се каза, че има криза, стигаше една покана отъ Министерството и тутакси дойдоха и земледѣлци, и търговци, и всички съ единъ гласъ се питаха: какво да направимъ, какъ да помогнемъ? Въ миналий режимъ имаме други двѣ явления: имаме сборъ на младитѣ учители, които искаха да изхвърлятъ катихизиса изъ училището, и сборъ на женитѣ, които искаха равноправностъ съ мъжете. Единтъ гледатъ за економическия поминѣкъ, за подпorkата на Държавата, а другитѣ идатъ да искатъ такива работи, каквито не само тукъ, но и въ най-свободолюбивитѣ и цивилизовани държави ги нѣма. А това значи, че въ 8 мѣсеца се направи нѣщо. Има животъ, работа се върши, а не репешети; всички отъ сърце правятъ нѣщо, за да подкрѣпятъ Държавата.

Двѣ думи още, г-да прѣдставители, и ще свърша.

За войската ни има хора, които казватъ, че трѣбвало да се намали непрѣмѣнно. Ще ми позволите да бжда на противно мнѣние. Въ положението, въ което се намираме днесъ — не искамъ никой да се уплаши, — не трѣбва да бутаме на тази организация, на тази армия, не трѣбва, макаръ да харчимъ много за нея; напротивъ, трѣбва да се постарасемъ, колкото е възможно, да я набавимъ съ нужното, защото не хората сѣ войската, не тия парчета месо сѣ войската, но тази голѣма машина, която трѣбва да бжде облѣчена, въоръжена, за да може да варди вътрѣшно и външно нашето Отечество. Мислете едно — че безъ войска нашата Държава не нѣше да има туй значение, което има днесъ. Било отъ точка зрѣние на голѣмата политика, било отъ точка зрѣние на малката политика, ако има нѣщо, което кара хората да ни уважаватъ, то е защото имаме една организирана войска. Но би било хубаво тази хубава войска да я организираме още по-добъръ и на туй ще настоявамъ да се съгласятъ всички, ако обичатъ отечеството си.

Сега, подиръ тѣзи кратки бѣлѣжки, азъ мисля, че ако можемъ ние, както нашитѣ министри сѣ вѣзвали въ този пѣтъ, да въдворимъ още повече мира и порядъка, тогава ще имаме и напредѣкъ, и свобода. Като можемъ съ изпълнението на нашитѣ международни задѣлжения да спечелимъ уважение и кредитъ навънъ, като се ослабне на нашата велика Освободителка, бждѣте увѣрени, че съ търпѣние полека-лека нашата хубава България ще стане достойна за своитѣ народни мечти; тя ще стане достойна да изпълни завѣтитѣ, които сѣ й поставили онѣи, които паднаха за нашата свобода. По този начинъ азъ казвамъ, че ще бжде дълъжностъ на всички ни да подпншемъ този отговоръ на тронната рѣчь, въ който азъ нищо не виждамъ, което може да накара нашитѣ почтени братя отъ опозицията да кажатъ: ние не подписваме.

Има едно прѣдложение отъ г. Бобчева, азъ го приемамъ. Ние имаме право да изразимъ едно съжаление, че нашитѣ братя отъ Рила страдатъ, че поведението

на ония, които ги управляват, не е лоялно, не е искрено, каквото нашето. Ние имаме право и отъ политическа, и отъ морална точка зрѣние, и като християни, и като българи, да искаме, и велегласно да искаме, да се приложи чл. 23 отъ Берлинския договоръ. Туй ни го извоюва велика Русия, това е подписано отъ Турция, подписано е и отъ всички велики сили, и съсѣдитъ ни не могатъ да го откажатъ: всички го искатъ. Та азъ съмъ на мнѣние, че понеже г. Бобчевъ каза, че додѣто нѣма такава нѣщо въ отговора на тронното слово, той и другаритъ му нѣма да го подпишатъ — да се приеме такава бѣлжиска. Г-нъ Бобчевъ е направилъ прѣдложение и туй доказва, че ще подпишатъ, ако приемемъ да вмѣстимъ въ отговора на тронното слово такава нѣщо. А и г. Ризовъ направи сжщото прѣдложение. Готови сме, като изразимъ едно съжаление, да кажемъ че непрѣмѣнно трѣбва да се взематъ мѣрки, за да се облекчи положението на нашитъ братя отъгаты въ Рила.

Туй имамъ да кажа, г-да прѣдставители, и убѣденъ съмъ, че съ свобода, съ миръ и поредѣкъ, съ братство, ако се оставимъ полека-лека отъ туй фанатическо партизанство, ако забравимъ миналото — защото като млада държава трѣбваше да минемъ прѣзъ тази криза, — ако поставимъ нашето партизанство само върху нуждитъ на страната, ако го поставимъ върху идеали и принципи, по този начинъ, азъ съмъ убѣденъ, че и нашата България ще процъветъ и ние ще бждемъ достойни нейни прѣдставители. (О б а ж д а тъ се: Браво!)

Г. Кирковъ: (Отъ трибуната.) Г-да прѣдставители! Прѣди всичко, позволѣте ми да кажа нѣколко думи, прѣди да пристѣпя къмъ прѣдмета на моята рѣчь. Въ всички европейски парламенти сжществувъ много хубавата практика, а именно: прѣди да почнатъ дебатитъ по отговора на тронното слово, правителството, въ лицето на своя пръвъ министъръ, излиза и прави едно изложение както на общото положение на страната, тъй сжщо и на своята политика въ всички ония мѣроприятия, които опрѣдѣлятъ характера на тази политика. По този именно начинъ дебатитъ придобиватъ извѣстна идейност: дава се извѣстенъ обектъ, върху който се въртятъ разискванията въ камарата. У насъ тая хубава практика отсъствува. Веднажъ отсъствува, на говорящитъ се прѣдоставя правото сами да си избиратъ рамкитъ, сами да си опрѣдѣлятъ и размѣра на врѣмето. Затуй не бѣше право отъ страна на г. Каравелова вчера, когато изказваше съ намръщено лице своето неудоволствие, че нѣкои отъ ораторитъ засли вниманието на Народното Събрание доста дълго. Ако Правителството бѣше излѣзло по-рано и дадено въ общи чѣрти едно изложение на това, какъ схваща днесъ положението на България, какви мѣроприятия мисли да прѣдприеме, да обрисува, съ една рѣчь, своята политика, да ни даде перспективата на онуй, което то ще извърши, безсмыслино е, че нѣмаше да се разтварятъ стари тефтери, нѣмаше да се прѣлиства туй онуй, а щѣхме да се съсредоточимъ върху по-важнитъ пунктове отъ неговата дѣйност.

Г-да народни прѣдставители! Азъ ще се занимавамъ съ обѣщание, че ще бжда кратѣкъ, доколкото мога, разбира се — съ вжтрѣшната и външната политика на Правителството. (Д. Ц а н к о въ: Но кажи, че не си социа-

листъ!) Азъ съмъ башъ социалистъ даже. Вжтрѣшната политика се разпада на нѣколко области. Ще се спра върху най-главнитъ отъ тѣхъ. Първо, върху политическата уредба на нашата страна. Може да се каже доста нѣщо въ полза на нея и противъ нея. Въ полза на нея може да се отбѣлжи фактътъ за свободата на печата и за други редъ мѣроприятия, които Правителството, и не само Правителството, но и Народното Прѣдставителство, бѣ длѣжно най-сетѣ да даде слѣдъ толкова годишни обѣщания; но при всичко туй, при всичко че Правителството е стѣпило на извѣстенъ пѣтъ, пѣтъ не лошъ — докога ще върви по този пѣтъ, нмъ не е извѣстно, но ще видимъ: обикновено сиромашкитъ правителства въ началото сж много щедри и щедри въ смисълъ на свобода, на правдини и т. н.; щомъ, обаче, забогатѣятъ ставатъ малко реакционни... (Д. Ц а н к о въ: Овѣлчяватъ се!) Да, овѣлчяватъ се. И сега не може да се гарантира докога ще трае тая политика и този пѣтъ, по който върви Правителството, обаче досега забѣлѣзвамъ, че нѣкои хубави нѣща е направило. Къмъ лошитъ страни, или къмъ недостатѣцитъ на вжтрѣшната политика, по политическото уреждане на страната, трѣбва да се отбѣлжи фактътъ — нѣкои се вече отбѣлжиха, — че бюрокрацията още не е добръ организирана, че тукъ-тамъ се срѣщатъ още лица облѣчени въ властъ, които не сж достойни да я занимаватъ. Слѣдъ това, коснаха се и до изборитъ. Азъ сжщо ще се спра върху това. Наистина, изборитъ, въ сравнение съ миналото напр., ако може да се сравняватъ много съ убийството на Каина и Авеля, ще бждатъ идеални; но, ако се сравняватъ съ по-близкото минало, може да се каже, че сж сравнително по-добри. Фактъ е, че физически насилия отъ страна на властѣта, поне азъ доколкото можахъ да пропѣтувамъ, не забѣлжихъ. Що се отнася до моралното влияние, тукъ-тамъ го имаше. Дали то е диктувано отъ самитъ управници или направо отъ бюрокрацията, отъ излишно усърдие, да се покаже услужлива къмъ своитъ господари, не мога да отбѣлжа точно. Но важното е, че тукъ-тамъ се забѣлѣзваше, наистина, такава влияние — влияние съ една кадифина, тъй да се каже, ржкавица. (К. Мирски: Факти можете ли да докажете?) Ако искате, мога. (К. Мирски: Желателно е, защото сж още старитъ чиновници.) Азъ не мога да констатирамъ да е ставало отъ г. г. министритъ или отъ самитъ чиновници, не зная това, по тукъ-тамъ забѣлѣзахъ, че имаше подобни работи. Второто нѣщо, което отличава изборитъ, то е друго едно влияние, на което съмъ длѣженъ да се спра повече и да обърна особено внимание на г. г. прѣдставителитъ.

Вие знаете, че като хвърлимъ единъ погледъ на миналото, ще видимъ, че у насъ историята на изборитъ е една история на вървение отъ сопата къмъ цивилизоване избирателитъ, Правителството и полицията. По-рано си служеха въ изборитъ съ едно формено насилие, чрѣзъ властѣта. Тази властъ дали си е служила чрѣзъ организирани шайки или на своя глава, не е важно; важно е, че имаше физическо давление върху избирателитъ и по този начинъ се пълнѣше Камарата и, слѣдователно, не бѣше чудно да виждаме ние грамадни болшинства и само за чипитъ нѣколко души или по-добрь 10—15 души опозиционери. Но съ течението на врѣмето тази практика

како че почна да губи своето обаяние. Това се дължи на два обстоятелства: отъ една страна, че самото население почна да се събужда, почна да се противи, да изказва своите протести против тия насилия, а отъ друга страна, частъ отъ населението почна да обяднива. Самите партии взеха да виждатъ, че туй сръдство постоянно изтъквано тукъ, тъй да се каже, биде приковано на позорния стълбъ, и тръбваше лека-полека да го напуснатъ. И ние виждаме, че постепенно, съ напускането на туй сръдство, не само тукъ се напусна тази практика, но даже и въ законодателството се доста нѣщо създаде, за да се прѣмахне тази практика. Избирателниятъ законъ, напр., прокаранъ въ Стоилово врѣме, е сѣщо едно много важно сръдство, което притъпи острилото на онуй физическо насилие, което се извършваше по-рано. Станаха даже въ миналата извъредна сесия известни подобрѣния въ този законъ. Има още много нѣщо да се направи, но азъ искамъ да констатирамъ този фактъ, че по законодателенъ пътъ се прави доста, за да се притъпи жилото на тази система, именно чрѣзъ насилия да се произвеждатъ избори. Казахъ ви, че голѣма частъ отъ избирателното тѣло осиромаша, и щомъ, разбира се, едно население осиромашава, то винаги става податливо къмъ съблазнь. Ето защо ние забѣлѣзваме пакъ съ изчезването на това сръдство — чрѣзъ насилия да се печелятъ изборитѣ — да изпѣква друго едно сръдство, именно сръдството чрѣзъ пари да се печелятъ изборитѣ. Съжалявамъ, че не се довърши разглеждането на изборитѣ, прѣди да се почнатъ дебатитѣ по тронното слово, защото оттамъ можехме да почерпимъ много прѣсни факти за тази нова практика, която добива право на гражданство у насъ, вслѣдствие на това, че голѣма частъ отъ хората, които искатъ да попаднатъ въ Народното Собрание, като не могатъ вече чрѣзъ насилия да се добиятъ до тази цѣль, приобѣгватъ къмъ друго едно много по-силно сръдство, но въ сѣщото врѣме едно много по-ужасно, много по-деморализирующе сръдство — чрѣзъ подкупъ, чрѣзъ прѣскане пари. Наистина, ако погледнете въ Западна Европа, ще видите, че и тамъ това явление не е чуждо, и тамъ става. Азъ лично съмъ присѣствувалъ на Виенски избори: цѣли гостилници бѣха насти отъ тъй нареченитѣ нѣмски либерали, дѣто се разливаха цѣли бурета бира и суджучета. По единъ чифтъ кренвиршъ и по единъ кригелъ бира и една бюлетина ти дадатъ въ рѣцѣтъ и — хайде да отидешъ да дадешъ народното доврѣе. Така се върши и въ Западна Европа, но забѣлѣжете, че това се върши само въ страни, дѣто избирателното право още не е добило своята пълна смисълъ, както и тамъ, дѣто това право е изгубило своята смисълъ. (Д. Ризовъ: И у насъ се черпятъ отъ всичкитѣ кандидати.) Та казвамъ, че у насъ сѣщото нѣщо се забѣлѣзва и, разбира се, партиитѣ слѣдъ закона за изборитѣ, слѣдъ всичко онуй, което се говори досега противъ насилията, естествено, трѣбваше да намѣрятъ единъ по-благовиденъ прѣдлогъ, една по-благовидна одежда, въ която да облекатъ своитѣ желаниа за политическо господство, и затова най-доброто орѣжие, което можеха да иматъ, то е натрупаното пакъ чрѣзъ партизанство, чрѣзъ политически дѣйствия сръдство. Сега тѣзи, които сѣ натрупали най-много пари, разбира се, тѣ иматъ най-голѣмъ шансъ да попаднатъ тукъ. Значи,

както виждате, диференцията, която се извършва въ самото общество, която се извършва въ самата държавна, почва да се отразява и въ самата Камара, и лека-полека Камарата ще прѣдставлява вече единъ спекторъ на онова, което е навънъ и което се нарича Български народъ. Дълбокитѣ различия, които досега съществуваша, почватъ да изчезватъ. И азъ мога да констатирамъ това съ прѣсентъ примѣръ: рѣчта на г. Петкова, рѣчта на г. Теодорова даже не показва нищо друго, освѣнъ че партиитѣ лека-полека, като сѣ се търкали, взеди сѣ да се оглашеятъ като камъци. Г-нъ Петковъ изтъкна мисълта, че ние трѣбва дѣ се търнимъ, да се разберемъ. Това произтича отъ друго едно нѣщо, отъ чувството на виновностъ, отъ чувството, че у всѣкого има много грѣхове. (Гласове: Вѣрно!) И затова казвамъ: „да оставимъ миналото, може и да си поприказваме за него, но врѣме е вече да го забравимъ, отсега нѣтъкъ артѣкъ ние ще бждемъ добри, почтени български граждани. Искамъ да кажа, че тѣзи пронасти, които съществуваша между отдѣлнитѣ партии у насъ, изчезватъ.

Казахъ по-рано, че и въ Западна Европа употребяватъ сръдството — и ви приведохъ примѣръ — подкупничество и харчене на пари при изборитѣ. (К. Мирски: Не навѣкждѣ.) Не навѣкждѣ, но може да се каже почти навѣкждѣ, поне азъ колкото знамъ. Сега, у насъ напр. черпятъ съ една ракия, въ Англия черпятъ съ цѣла гопавка. Ако разгърнете Щедрина, ще видите, че когато се избира губернский прѣдводителъ, на избирателитѣ се дава цѣло печено теле, а избирателитѣ сръщу това поднасятъ на кандидата си на сръбърна типсия единъ купъ бѣли избирателни топки. Така че, всичко зависи отъ врѣмето и мѣстото, отъ вкуса и отъ условията, въ които се намира една страна. (К. Мирски: И отъ наказателния законъ!) Но въ всички държави тази практика се прѣслѣдва. Макаръ и да съществува de facto, обаче, тя съ законъ се прѣслѣдва. Прѣсентъ фактъ: недавна въ Англия единъ депутатъ го уловили, че далъ два шилинга, и веднага го изпѣддили отъ камарата, макаръ и да е билъ прѣнетъ вече за депутатъ. А въ Англия изборитѣ ставатъ на разноска на самитѣ кандидати. Това е споредъ самия законъ. Всѣки единъ кандидатъ трѣбва, чрѣзъ свои доврѣени лица, да прѣдстави смѣтка прѣдъ властитѣ, колко пари е похарчилъ за избора и отдѣ е взелъ тия пари. Единъ прѣсентъ примѣръ. Въ единъ нѣмски вѣстникъ чета, че въ послѣднитѣ избори въ Англия, единъ кандидатъ, който пронадналъ, билъ похарчилъ 40.000 фр.! (Гласове: Е е е!) Това се констатирало отъ смѣтката, която билъ прѣдставилъ прѣдъ властитѣ сѣщото врѣме. Ако такава практика имаше и у насъ, г. Начевъ би трѣбвало да прѣдстави на полицията една подробна смѣтка, въ която да изложи, колко е похарчилъ за чернене, откъдѣ е взелъ пари за това и пр. Би можалъ даже и въ скобци да тури, че Българскитѣ народъ се черни, когато купува или продава магаре. (Смѣхъ.) Това можеше да стане, ако имаше такъвъ законъ, но ние нѣмаме такъвъ законъ; вънъ отъ това, нашиятъ законъ строго прѣслѣдва подобно прѣскане на пари въ врѣме на изборитѣ. Трѣбва да се има въ съображение още и туй, че подобна една практика за такъвъ единъ младъ народъ, като нашиятъ, който сега почва да упражнява избирателното си право, е практика

положително гибелна. Разбира се, за господстващите класове това не е важно; напротив, за тях е твърдо естествено по такъв благовиден и по-благороден начин да си правят избори и да се избират. Обаче, за всички ония самостоятелни партии, за всички ония, които разчитат върху народа, за които се борят, за тях, без съмнение, тази практика е практика, против която трябва да възстанат с всичката си енергия, с която те разполагат. Ние, социалистите, сме винаги възставали против тази практика, не само против насилническите методи, но и против всички средства, с които си служат нашите противници, за да печелят гласове, и винаги запаметяваме, че ние ще се борим против тази практика, и надяваме се, че лека-полека с въвеждането на самия народ, най-сетне, ще се избавим от нея.

Това е, що се отнася до областта именно на изборите.

След това ще ми бъде позволено да се спра върху друга една област от държавността на Правителството, а именно върху по-широката, културна област. Ако въ политиката си, относително гаранцията за свободите, относително гаранцията за правдината, Правителството е стъпило на извѣстен път, без да знаем докога ще върви по него, то по въпроса за културните задачи, Правителството — трябва да го кажем откровенно — няма никакъв път; не само че не върви по никакъв път, но изобщо няма още изработен път. Тъй също и по неговата финансова и економическа политика един изработен път не виждаме. Това констатирах аз въ извънредната сесия и сега ще го констатирам. И наистина, вземете напр. народното образование. Нашата конституция изрично задължава, че първоначалното образование у нас е задължително и безплатно. Какво виждаме, обаче? Виждаме, първо, че таксите се поемат — върху тях ще се повърна, когато му дойде времето. Таксите се поемат и чрез това се затвориха вратите на училищата за народните деца. Много е важен фактът, че днес почти въ всичките околини има училища, които стоят затворени. Нещо повече даже. Забелязва се една система да се затворят училищата, като се мотивира с туй, че уж липсвали ученици. Аз мога да констатирам въ Сливенската околина няколко села, въ които училищата още стоят затворени. Едно отрядно явление е, че самите селяни искат учители, а не им пращат. Казват им, че няма достатъчно ученици, за да бъдат отворени училищата им. Припомням си сега една фраза, казана от покойния Живков, което трябва не само да се каже въ негова чест, но и да се забележи от сегашните управници: „въ всяко село за двама ученика, казваше той, отворете училище“. Това е именно правилното разбиране на един член от конституцията, който казва: първоначалното образование е задължително и безплатно. Съ самия учителски персонал пакъ се играе, както и по-рано. Разбира се, г. Каравелов е взел два дни под една мишица и, естествено е, че едната ще изтърве. Ако той е принуден да работи тъй много въ Министерството на Финансите, дѣто сега има толкова много главоболия по уреждането на финансите въ България, да се натовари още и съ едно второ министерство, най-разбърканото, дѣто се иска една грижлива ръка да пиша, за да може да го уреди, — естествено е, че по-добър резултат не

може да се очаква. И сега пакъ чуваме вѣчното оплакване на учители изпждени, на учители прѣмѣстени, на учители уволнени — това, което ставаше и по-рано. Кадриятъ между учителското тѣло пакъ съществува. Съ това се прави единъ голѣмъ грѣхъ, едно прѣстѣпление противъ най-елементарните изисквания на педагогията, която задължава като основно правило, щото учителят отначало да води своите деца, докогато дѣтето напусне училището. Особено е важно това нѣщо за народните училища. У насъ всяка година селското дѣте е принудено да изучава новъ даскалъ, защото всяка година ще му пратятъ новъ даскалъ. Противъ тази именно болестъ се създаде даже единъ правилникъ, който не допускатъ така лесно да става прѣмѣстването и уволнението на учителя. При всичко това, и при правилника, същото нѣщо пакъ става и днесъ, както е ставало и по-рано безъ правилника. Азъ намирамъ, че това е една не само голѣма грѣшка, но просто едно прѣстѣпление. Ако сега ние страдаме; ако на нашия народъ е тъй тежко, то една отъ причините е още, че той въ това именно културно отношение стои много ниско. Първата грижа на едно правителство, което има ясно опрѣдѣлена политика, за да повдигне производството, да развие економическите сили на страната — първата му грижа трябва да бъде: да се издигне този народъ културно, т. е. да се отворятъ навредъ училища и да се създадатъ всички средства, необходими за да се разпространи грамотността и знанието. Безъ знание не може да се отиде никѣдъ, защото няма сила по-голѣма отъ знанието. Това го съзнаватъ всичките западни културни страни. И ако има културни раси, те дължатъ на това, че у тяхъ знанието, свѣтлината е прѣсната навсякъдъ, въ всички кѣтосе на страните имъ. У насъ, напротивъ, забелязва се една тенденция къмъ реакция. У насъ се прѣчи на свѣтлината да проникне въ дълбоките, въ тъмните маси, да имъ свѣти. Не ще съмнение, че рано или късно България ще се опари отъ тази политика. Това е най-опасната политика, която може да се води. Една държава, която има прѣдъ очите си ясно своето бъдеще, едно правителство, което има добър начертанъ път, което знае, че то е повикано не само за салтанатъ, но и да прояви дѣятелност въ смисълъ на културно повдигане на народа, за такова правителство този въпросъ трябва да бъде много ясенъ; трябва да бъде ясенъ въ смисълъ, че за свѣтлината трябва да се даде всичко, което може. Защото, ако повдигнемъ нашия народъ въ образователно отношение, ние ще го повдигнемъ културно, ще го направимъ най-сетне единъ консоматоръ съ голѣми потребности, за да може да поддържа тази мѣстна българска индустрия, за която всички плачете. Защото този, който яде лукъ, не може да поддържа българската индустрия. Може да го накарате да яде, вмѣсто една, два оки лукъ, но той пакъ ще яде лукъ и няма да бъде консоматоръ на българската индустрия. Няма да бъде този елементъ, отъ който и Държавата ще черпи тия косвени налози, които тъй много обичате. Ъто защо този културенъ въпросъ е тѣсно свързанъ съ въпроса за економическото развитие на страната. У насъ, обаче, туй като че ли не може да се разбере. Ние чуваме въ миналата сесия и сега ще чуемъ възгледите на г. Каравелова, че не щемъ ние това, че всички съ трѣг-

нали само служби да искатъ и пр. Това го слушате въ България на много мѣста, но тукъ, именно, и ще се опарите.

Слѣдъ това, азъ ще се спра малко върху тѣй парфчената външна политика. Азъ не съмъ отъ тия дѣятели, които боравятъ съ висшата политика, не зная какво става въ черговитѣ на тая висша политика, не зная какъ се влиза и излиза въ тѣхъ, какво се върши и какво стави, но въ всѣки случай имамъ горѣдолу извѣстно понятие, за да кажа и азъ своето мнѣние. Изтъкна се, когато се говори за висшата политика, че нашитѣ отношения съ Турция не били добри. И безъ да се изтъква, туй е ясно, че ние съ Турция не сме добръ. Та азъ питамъ: кой ли е добръ съ Турция? Сега имаме единъ фактъ, дѣто Франция съ цѣла ескадра наложи ржката си върху единъ островъ и си искаше своитѣ хиляди лири и най-накрая накара червения Султанъ да прѣвие вратъ. Ако можехме и ние същото туй да направимъ съ флотата си, съ тия срѣдства, съ които разполага Франция, щѣхме да го накараме и ние да прѣвие вратъ. Но работата е, че у насъ ключоветѣ въ Цариградъ ли сж, въ София ли сж, излизатъ, че се ние плащаме, когато по отношение на Европа е сѣ „турко платещи“. Тѣй щото, азъ не мога да обвиня, собствено, никое правителство, че то е било криво. Имало е паястина грѣшки и тия грѣшки азъ съмъ длъженъ да ги спомена, защото най-послѣтъ сж достойни на историята и нѣма защо да ги криемъ тукъ, а трѣбва да ги кажемъ, толкова повече, че надали ще ви се прѣдстави случай да обвинявате мене, че съмъ направилъ грѣшки по външната политика. (Веселостъ.)

Вие знаете, че въ 1895 г. имаме у насъ движение въ македонското население, и вие знаете, че тогава чети ходиха въ Македония; тогава стана таватуръ и туй ставаше ачикъ въ София, и Мехламето, и всички виждаха и знаеха какво става. Естествено, че за тия работи нѣмаше да ни пораятъ по главата. И казвай се тогавъ, че е настаналъ моментътъ да се освободи Македония, но не бѣше върно туй. Ние бѣхме едни отъ тия — който е любопитенъ, нека разгърне нашитѣ вѣстници, — които отказвахме, че това се върши за нѣкакво освобождение на Македония. То не бѣше нищо друго, освѣнъ използване на македонската кауза за интереса на Българската корона. За да се признае Князь Фердинандъ, трѣбваше да се направи извѣстенъ натискъ въ Турция, трѣбваше да се каже, че вие ако не извършите туй, ще ви направимъ една малка пакостъ. Оттогава именно се заведе една специална политика въ Турция, една политика отъ другъ калѣжъ. По-рано Турция се стремѣше слѣдующето нѣщо да постигне: даваше ни владици; искаше, стремѣше се да парализира дѣйствиата на отдѣлнитѣ общини, тия обществени ядки на Българския народъ, на които той дължи своето съществуване. Това сж общинитѣ. Който познава историята въ Сѣверна и Южна-България, прѣди освобождението, въ турско врѣме, знае, че силата бѣше не въ отдѣлнитѣ личности, не въ персоналното прѣдставителство прѣдъ официалната властъ, а въ колективната единичка, която се нарича община. Тамъ бѣше силата, оттамъ черпѣше Българскиятъ народъ сокъ за борбата; тамъ бѣше всичката културна борба и тѣ бѣха крѣвостѣта, отъ която Българскиятъ народъ се защищаваше отъ своитѣ тогавшни податеници

и отъ всички влияния, които прѣвчеха на неговото национално самосъзнание и духовно и културно повдигане. И Турция удари тѣкмо тамъ. Тя замѣни колективното прѣдставителство — това намѣвяване смуги властующитѣ — и ги замѣни съ персоналното прѣдставителство, съ прѣдставителството на владицитѣ. И въ този моментъ тия културни единици, тия крѣвности се изложиха на опасностъ, защото Турското Правителство въ всѣки моментъ може да прѣвмахе отдѣлнитѣ личности. И съ течение на врѣмето, когато дѣйствието на тия колективни единици се пализира и когато се обрънатъ ония качества, ония доблести, които намиратъ поддрѣжка въ тия клѣтки, и се рудиментиратъ, естествено, че тогава можешъ да ударишъ силно върху този народъ и да го смажешъ, толкова повече, като се има прѣдъ видъ, че и въ Македония се извършва единъ важенъ економически прѣврътъ, че прѣвкарването на желѣзнопѣтитѣ линии прѣвъ нея се отрази въ економическо отношение и разрушиха това, което разрушиха и у насъ, че капиталистическитѣ закони на Западна Европа се прѣвхвърлиха и въ Турция, и въ Македония. Значи, и тамъ виждаме, че селското население пѣда. Тамъ има селско население, което нѣма никаква земя — пролетаризирано население. Същото трѣбва да се каже и за дребнитѣ занаяти и за дребната търговия. Притурѣте къмъ туй и голѣмата несигурностъ, голѣмото безправие, организираниитѣ произволи въ Турската Империя и вие ще видите положението, въ което се намира тая намъ родствена маса, която се казва българи въ Македония. Тамъ турчинътъ сполучи да замѣни, да парализира дѣйствието на тия ядки, на тия огнища, които бѣха силата на тая маса тамъ, и да ги замѣни съ персонално прѣдставителство, съ отдѣлни личности. Колкото една личностъ и да е патриотична отъ самопожъртуване, въ всѣки случай тя е отдѣлна личностъ, и, като отдѣлна личностъ, тя е подхвърлена на погрѣшки, на страсти, и тия погрѣшки и страсти могатъ да повлекатъ слѣдъ себе си послѣдствия ужасни за населението, което тя прѣдставлява. Ето защо и винаги единъ народъ, който иска да има бѣдѣще, базира своята сила не на отдѣлни личности, а я базира на своята колективностъ, на тѣзи колективни клѣтки, които съставляватъ неговия организъмъ. И Турция въ това отношение отиде доста напредъ. За нея съставлява една локостъ да изтрѣбва единъ слѣдъ други, какъ по какъка, да прѣслѣдва онзи потокъ отъ интелегентни сили, които сж готови да се самопожъртуватъ. Нѣщо повече азъ ще констатирамъ — и никому да не става криво, — че Турското Правителство даже намира съучастие въ тѣзи, които сж турени като прѣдставители да прѣдставляватъ отдѣлнитѣ общини. Азъ зная уволнения на учители сега въ Македония, изпжждане на прѣдани интелегентни сили, които водятъ тази маса, които поддрѣжатъ духа и бодростта, за да могатъ да се защитяватъ единъ денъ и сега отъ турската неволя; тѣзи учители сж изпждени по умразата, по нежеланието, за кефа на владицитѣ. Тѣй щото, искамъ да кажа, не е голѣмъ патриотизмътъ на тѣзи, за които тукъ се грижимъ и материална и морална поддрѣжка имъ даваме. У насъ, обаче, македонската кауза, македонскиятъ въпросъ какво значи? Ние имаме дружества, които съществуватъ отъ доста врѣме насамъ. За кого се борятъ тѣ? Какво искатъ тѣ въ България? Нали маке-

донският народъ, нали българитѣ въ Македония ще извоюватъ свободата на собственитѣ си плѣци? Нали тамъ е собствено гнѣздото? Нали тамъ е мѣстото, дѣто ще става освобождението? Нали тамъ трѣбва да се събужда македонското население? Какво правятъ тѣ въ България? Какво значи туй? Безъ да влизамъ въ голѣми подробности, азъ ще ви кажа. Македонското движение въ България е една призма, прѣзъ която се прѣчунватъ лжчитѣ на желанія тукашни, български желанія. На всѣкого комуто е тѣсно, търси чрѣзъ това македонско движение да намѣри просторъ, да намѣри оттокъ на енергията, на силитѣ си. И щомъ е така, щомъ то не дѣйствува на мѣстото, щомъ то е откъснато отъ своя пкъ, отъ Македония, много естествено е, че това движение може да се изроди, и то се изроди. Това, което ние виждаме отъ нѣколко врѣме насамъ, не е нищо друго, освѣнъ израждане на движението. Наистина, въ това движение бѣха ангажирани много добри сили, много интелигентни сили; но трѣбва да се каже и туй, че всички тѣзи интелигентни сили, съ добри даже желанія, имаха много смѣтно прѣдставление за това, което правятъ. Тѣ не знаеха кждѣ отиватъ. Тѣ искаха мѣсто, просто мѣсто да може да си дадатъ лентата; послѣ, други разни побуждения: напр., на нѣкой се ревне Македония, на други друго, пропадающитѣ занаятчи и тѣ тамъ търсятъ спасение. Съ една рѣчь, въ нашата страна това движение се разви тогава, когато въ масата на нашия народъ се почувствува вече извѣстно разложение, извѣстно отчайване, единъ ламтежъ къмъ нѣкакъвъ изходъ, и този изходъ намѣри въ македонското движение, и затова именно това македонско движение е толкова пѣстро. То прѣдставлява единъ калейдоскопъ отъ лични желанія, отъ лични стремления, като че могатъ да бждатъ задоволени съ туй дѣло, т. е. които мислятъ, че ще могатъ да намѣрятъ приложението си въ това дѣло, което, рано или късно, трѣбва да се изроди. Тѣй щото, македонскиятъ въпросъ, който собствено вълнува всички ви, не ви вълнува, разбира се, като какъ е кихналъ Персискиятъ Шахъ, но ви интересува външната политика, интересува ви отъ точка гледна на македонския въпросъ. Когато се гледа нашата външна политика, не може да не се зачекне и македонскиятъ въпросъ. Но той стои така. У насъ въ България македонското движение се изражда, и се изроди вече, а какъ стои въ Македония, това нѣщо не знаемъ. Но както ще да стои тамъ, то нищо не значи; то тамъ си дѣйствува въ своитѣ естествени условия. Какъ, обаче, е водена нашата външна политика отъ врѣме пасамъ, тѣй сжщо нѣма да се спирамъ дълго върху този въпросъ. Ще кажа само, че имаше такава политика: да сме добръ съ Султана. Тогава се печелѣха ордени, тогава се подаряваха „мушове“ ли го казватъ; въобще, много любезни бѣха отношенията. (Гласове: Вѣрно!) Въ това врѣме, ако не бѣше тѣй злѣ, както е сега, въ всѣки случай не бѣше и добръ въ Македония, защото Турското Правителство, турската вътрѣшна политика, по отношение къмъ тѣзи племена, е политика доста ясна: тя е политика на изтрѣблението. Въ Стара-Сърбия тя натѣква другъ единъ елементъ за да унищожи, за да асимилира даже, ако е възможно, но най-главно да унищожи сръбския елементъ. Тѣй сжщо ако вземете Скопския вилаятъ, ще видите сжщото систематическо стрем-

ление отъ турцитѣ, да замѣнятъ българския елементъ съ турски. И прѣдставѣте си друго нѣщо, че тъкмо въ тѣзи мѣста, дѣто политиката на турцитѣ е такава, тамъ въ сжщо врѣме и политиката на рускитѣ консули се съвпада. Дѣйствиата на Машкова не сж тайна. Азъ притежавамъ една секретна брошура, която, може би, нѣкои отъ васъ да сж чели, която дава една пълна картина на работитѣ въ Скопско. И тамъ се рисува поведението на Машкова, поведение такова, което не хармонира съ онѣзи надежди, съ онѣзи наши съображения, които ние винаги изтъкуваме, когато говоримъ за нашитѣ отношения съ Русия.

Както и да се обясни дѣ е ключътъ на туй поведение на рускитѣ консули въ Македония, какъ ще обясните вие туй? Нали това за насъ е фактъ, че Русия винаги е желала доброто, че никога не е отивала противъ интереситѣ на Българския народъ? Има ли за васъ по-голѣмъ, по живогорещущъ интересъ отъ освобождението на Македония? Какъ ще обясните поведението на рускитѣ консули въ Турция? Азъ чухъ тукъ едно обяснение, че туй ставало не защото отъ Петербургъ искатъ това, ами това сж нюанси въ политиката, които се обясняватъ съ отдѣлнитѣ личности, съ обективното схващане на тия държавници, на тия прѣдставители на Русия въ Македония. Това е едно обяснение много наивно; напротивъ, истината е тая, че тия консули дѣйствуватъ по инструкции, дѣйствуватъ тъкмо тѣй, както имъ се заповѣдва, и вѣрно политиката на Русия го изисква, щото такава поведение да държатъ рускитѣ консули въ Македония, а сжщата политика на Русия диктува, щото консулитѣ въ България да държатъ такава политика, какъвто държатъ сега. Значи, нѣкакво тождество да търсимъ тукъ не можемъ. И туй трѣбва да се разбере веднажъ за винаги, че Русия има свои интереси и ние си имаме свои интереси; че тѣзи интереси ще дойдатъ често пкти въ колизия, че тѣзи интереси често пкти се прѣкрѣстосватъ. Това е ясно, защото ако не е тѣй, тогава нѣма животъ и нѣкъждѣ, не само въ природата, но и въ международнитѣ отношения не може да намѣрите, щото да има паралелни движения между интереситѣ. Щомъ сме ние една самостоятелна държава, ние имаме свои дълбоки економически интереси, които не можемъ да нарушимъ съ рискъ да не загубимъ цѣлата страна, имаме интереси, които не могатъ да не влизатъ въ противорѣчие съ интереситѣ на Русия. Но тѣй като ние сме малки и тѣй като не е вѣрно, че малкитѣ държави правятъ съюзъ съ голѣмитѣ — а вѣрно е, че малкитѣ държави сж петото колело, тѣ сж опашката на голѣмитѣ държави, — съюзъ между насъ и Русия не може да сществува, защото не прѣдставляваме нѣщо особено, но всѣки пкъ, когато нашитѣ интереси дойдатъ въ противорѣчие, ние ще бждемъ, които ще отстъпимъ, ние ще бждемъ тѣзи, които ще бждемъ принудени да отстъпимъ — отстъпва Турция, ще отстъпимъ и ние. Тѣй щото, не трѣбва особено прѣмолинейно да се говори, че нашитѣ интереси сж тождествени, защото това въ дѣйствителностъ не е истина. Но по-рано се говорѣше, че Европа не е правила туй, че Австрия не е правила туй, че банкитѣ само искатъ да скубатъ. Това, обаче, не ни прѣчи да отиваме при тѣзи банки. Не можемъ да вземемъ отъ друго мѣсто пари, ще отидемъ тамъ, ще отидемъ въ Западна Европа;

тукъ ще се намърятъ пари да се взематъ; а това вземане пари не е нищо друго, освѣтъ да отворите вратитѣ на западната култура, щете-пещете. Стамболовиятъ режимъ съ туй е характеренъ, че той е първиятъ, който отвори широко вратата въ България за Западна Европа. Когато слѣдъ туй историята ще тълкува по-обективно, когато ще изучава този периодъ, безсѣмънно ще обясни факта, че въ този режимъ се отвориша вратата на европейската култура да нахлуе въ България. Безсѣмънно, това нахлуване се отрази най-напрѣдъ разрушително, защото заедно съ паритѣ, съ заемитѣ, които тукъ идѣха, идѣха сжщеврѣменно и економическитѣ, еминентнитѣ економически закони, които движатъ Западна Европа. Тѣ започнаха и насъ да движатъ, тѣ най-напрѣдъ съсипаха земледѣлнето въ тази смисълъ, че го прѣвърнаха въ парично, тѣ съсипаха сжщеврѣменно занаятитѣ, които не можаха да издържатъ конкуренцията на европейската индустрия, тѣ съсипаха търговията и полка-лека надъ развалинитѣ на тѣзи останки отъ срѣднитѣ вѣкове изникна нѣщо ново, за което г. Францъ съ такъвъ ентузиазмъ говори — изникна капитализмътъ въ България. Тѣй щото, по външната политика нашитѣ правителства досега не сж могли да иматъ една политика такава, точно опрѣдѣлена, прѣмолинейна, и то не може и да бжде. И всичко туй, което се говори за прѣмолинейностъ, искренностъ, тождественостъ на интереситѣ между насъ и Русия или Франция, или коя да е държава, ще мине въ областта на фразитѣ; тамъ е минало много, ще мине и това.

Сега ще се спра малко върху това, което говори г. Теодоровъ. Азъ нѣмахъ да се спирамъ върху рѣчта на г. Теодорова, ако не бѣше отъ такова значение, първо, и, второ, ако той не засѣгна едно минало, на което даде едно освѣтление, съ което освѣтление азъ не мога да бжда съгласенъ и противъ което азъ трѣбва да противопоставя едно друго. Азъ искамъ да направя една обективна анализа на миналото, като ще се старая да бжда хладнокрѣвенъ, ще се старая да проникна въ тайнитѣ пружини на народнияшкия режимъ, както го казватъ по вѣстницитѣ, и, безъ съмнѣние, когато туй направя, за да бжде по-ясно, ще трѣбва да заловя малко по-отгорѣ и ще вѣзва, значи, и въ градината на г. Петкова. (Смѣхъ.) Азъ ви казахъ по-рано, че Стамболовото врѣме се ознаменува съ туй, че то пушна въ България чуждитѣ капитали, че чрѣзъ заемъ отвори вратата на България за Западна Европа. И не можеше иначе да бжде. Условиата даже бѣха благоприятни, че ние бѣхме скарани съ Русия, т. е. че у насъ нѣмахъ онзи топузъ, който по-рано тега бѣше, когато въ България ни казваха да нѣмаме работа съ Западна Европа. И даже, ако искате да бждемъ по-дълбоки въ нашия анализъ, ще признаете, че прѣди Стамболовъ да се яви въ България, сжществуваше едно движение противно на Русия. Противъ кое ама? Не противъ личноститѣ, а противъ онѣзи съвѣти, които имаха за цѣлъ да ни държатъ откъснати отъ Западна Европа, да ни държатъ далечъ отъ западната култура. Това движение, казвамъ, се появи и естествено бѣше да се появи. Най-напрѣдъ, хора, които бѣха на западъ, върнаха се отъ Западна Европа, дѣто сж свършили; явиха се даже държавни мъже, които сж били на Западъ, а не само руски

възпитаници. Слѣдъ това явиха се търговци, които се спознавали съ Австрия, които сж имали вземане-даване съ Западъ и лека-полека създаде се движение, именно, противъ тѣзи съвѣти, да бждемъ откъснати отъ Западна Европа. (Д. Ризовъ: Не е тѣй! Петковъ, Стамболовъ — това сж хора, които сж свършили въ Русия!) Да, но вие четѣхте рускитѣ писатели, тѣй нарѣчени западници; тѣ искаха да отворятъ границитѣ на Русия за западно-европейската култура. Тѣ се бориша противъ стария режимъ. Вие въ тая литература се възпитахте, бѣхте я просмукали, и затова ви нарѣкоха нихилисти. Та искамъ да кажа, че този периодъ бѣше по-рано. И, най-послѣ, той се изрази въ цѣла пертурбация въ България. Паденето на князове и т. н. азъ го оставямъ настрана. Дохождамъ до този моментъ, когато Стамболовъ се яви, когато неговата политика се опрѣдѣли, когато режимътъ вече е опрѣдѣленъ и ясенъ за всички. Не е само туй, че той се борѣше противъ Русия; има и нѣщо друго, което ставаше. Около Стамболова почна да се групира една частъ отъ нашитѣ видни граждани. Тѣзи видни граждани не бѣха противъ Стамболова. И азъ ви казвамъ, че въ началото, когато Стамболовъ бѣше въ извѣстно обаяние, трѣбва да го признаете, цѣлата интелигенция въ България бѣше заедно съ него. И слѣдъ туй почна да се отдѣля, да се диференцира Стамболовото движение, като се отдѣлиха разни други интелигентни и се образуваха други партии. А именно тѣзи г-да, казвамъ — тѣхната численостъ не бѣше малка, — тѣ бѣха търговци въ България, които искаха да печелятъ чрѣзъ неговия режимъ и да трупатъ богатства. Защото, споредно съ економическитѣ закони, породи се и онзи прѣвъ моментъ, който се нарича акомодация на капиталитѣ, първо натрупване на капиталитѣ. Този моментъ на натрупване на капитала е всѣки пѣтъ придруженъ съ единъ режимъ на насилие, защото натрупването на капиталитѣ става съ насилие, истеръ-истемееъ, съ ножъ въ ръка. Това е станало въ Англия чрѣзъ разграбване земитѣ на населението; това е ставало всѣждѣ, въ всички европейски страни. То е първата акомодация на капиталитѣ. Това се извършваше и въ Стамболово врѣме и толкозъ по-лесно, че тия хора имаха за покровителъ една жемѣзна ръка, която въздържаше и смазваше ония, които смѣяха да се обадятъ. Слѣдъ извѣстно врѣме, когато се набраха богатства, почнаха да мислятъ, че Стамболовъ ставаше излишенъ. Тѣзи г-да, които чрѣзъ това насилие спечелиха, искаха да легитимиратъ това положение: искатъ да се признае Князътъ, искатъ признаването на България, искатъ помирение съ Русия, искатъ мирна печалба, гешефтаритѣ искатъ да бждатъ дѣлови хора. И Стамболовъ падна не за туй, но падна въ борба съ своитѣ партизани, съ тѣзи, които бѣха се повдигнали чрѣзъ неговата политика, чрѣзъ неговия режимъ, които достигнаха економическо стопанство. (В. Мирски: Поименувайте ги!) Тѣ не сж единъ-двама. Тѣ сж нѣкой си Петковци, Теодоровци, Драгановци и пр. (Д. Ризовъ: Значи, борбата, която водихте противъ Стамболова, е непричемъ?) За друго нѣщо бѣше борбата, и ще ви кажа защо.

Слѣдъ това, казвамъ, падна Стамболовъ. Азъ питамъ: отдѣ падна Народната партия, отдѣ се взе тая партия? Съ зембилъ отъ небето ли падна? Не е ли така? Г-нъ

Петковъ е свидѣтель. Той я нарече . . . какъ я нарече? (Д. Петковъ: Ноевъ ковчегъ!) Да, Ноевъ ковчегъ. (Смѣхъ.) Въ тази партия бѣха прибрани отъ всички видове птици по единъ чифтъ (Смѣхъ.) и по тоя начинъ се сгрупираха тия личности и образуваха Народната партия. Вжтрѣ влизаха стамболисти, влизаха всѣкакви, влизаха, казвамъ, ония, които въ Стамболово време мълчѣха, бѣха спокойни, почитаха го, работитѣ имъ вървѣха добръ, но едно не бѣха доволни отъ Стамболова: за нашитѣ карания съ Русия; най-послѣ търговцитѣ не можеха да я каратъ, търговията не можеше да стане хубава. (Смѣхъ.) Трѣбваше да намѣримъ една причина, трѣбваше да се тури единъ редъ, да подобримъ България съ Русия, да се туримъ задъ гърба ѝ, да може да ни пазятъ отъ външната конкуренция, защото сме слаби; трѣбваше да намѣримъ подкрѣпа, една арка, която Стамболовъ не можеше да ни дава. Западна Европа събаряше занаятитѣ, душеше земледѣлието; ето защо поискаха тѣ помирение съ Русия и казаха, че България нѣма бѣдѣще, ако не се помири съ Русия. Това бѣше девиза, който бѣше поставенъ на първо мѣсто, и затова се сгрупираха. И нека да признаемъ, че въ началото Народната партия бѣше, дѣйствително, грамадна партия. Всички недоволни отъ Стамболова, всички недоволни отъ Стамболовия режимъ, който имъ прѣчеше да печелятъ, които искаха спокойствие, искаха редъ, отидоха въ редовитѣ на тая партия. Даже и в. „Миръ“ се нарече „Миръ“ и въ него казаха: искаме тишина, редъ, и вслѣдствие на това тая партия потѣгна едно голѣмо число българи и затова първата крачка бѣше едно триумфално шествие, и бѣднитѣ стамболисти ги гонѣха. (Смѣхъ.) Щѣхъ да кажа друго нѣщо, но парламентаризмътъ не позволява, затова нѣма да го кажа. Та искамъ да кажа, че симпатитѣ навредъ бѣха обърнати къмъ тая партия. Тѣй историчната констатира този фактъ. Но когато се забрави на властѣта, когато дойде въпросътъ да се дѣли обществената пита, тогава стана сжщата диференция и въ тази партия, почнаха да се разчистватъ. Тия, които имаха по-яки мускули, по-силни плещи, можеха да приближатъ питата; но мнозина оставаха отидѣ да подсмърчатъ, като на погребение, да стоятъ съ свѣци назадъ. Нѣкои, обаче, се разсърдиха и се отдѣлиха и тогава се съживи и партията на Дѣда Цанковъ. (Голѣмъ смѣхъ.) Нѣщо повече. Г-нъ Даневъ, помня много хубаво, казваше, че една частъ отъ нашитѣ партизани сж въ Народната партия, и ще дойде моментъ да се откъснатъ. И много вѣрно. И отгукъ можете да забѣлѣжите, че между васъ, г-да народняци, и г. г. цанковиститѣ има духовни и стари връзки. (Смѣхъ.) Ама защо? Защото и цанковиститѣ, стари хора, цанковиститѣ, хора търговци, хора почтени, бѣше имъ вече омръзнало това, което ставаше въ България. Тѣ искаха миръ и отидоха да се наредятъ подъ знамето на „мира“, но въ сжщото време и работа искаха! Всички онѣзи, които бѣха понатрупали въ Стамболово време, сега имъ се прѣдстави моментътъ на спокойствието, на реда и тишината, да се прѣдадатъ на своята работа. Проповѣдаваше се, всѣки да отиде на своята работа и всѣки се прѣдаде на работата си. Всички, събрани около знамето на мира и тишината, почнаха да управляватъ България. Като отъ дълго време готови вече да се прѣдадатъ на работа, тѣ забѣ-

лѣзаха, че една голѣма частъ отъ тѣхъ се дѣлятъ и си образуватъ отдѣлна партия. Яви се сега въпросъ: кой да бѣде пръвъ? И този въпросъ трѣбваше да се рѣши въ изборитѣ. Станаха изборитѣ. Изборитѣ излѣзоха така, както ги знаехъ, че само за чинитѣ имаше нѣколко отъ тѣзи, които обикаляха обществената пита и нищо не можеха да взематъ, а всички ония ячки гърбове образуваша онази ядка, която се нарича Народна партия. Народната партия свари, наистина, не особено розово положение, но въ сжщото време положение и не особено лошо. Напротивъ, тя имаше на страната си единъ много важенъ елементъ: тя имаше извѣстенъ ентузиазмъ, извѣстенъ подеиъ въ масата на своя страна, и тя можеше да се прѣдаде на редъ реформи много полезни, въ смисълъ за демократизирането на страната, на учрежденията и т. н., обаче, туй именно не стана. Напротивъ, ние имаме единъ старъ Башовски законъ, който въ управлението на тая партия стана Папанчевъ законъ. Мотивитѣ имъ за създаването на Папанчевия законъ бѣха, че Князътъ не билъ признатъ. Тия обяснения може да минаватъ на пазаря, но когато се разсѣдва, тия нѣща не минаватъ. Но важното е, че тѣзи мѣрки иматъ своето обяснение другадѣ. Народната партия, или тѣзи, които искаха да се прѣдадатъ на работа, на печала, искаха да се оградятъ отъ намѣсата, да оградятъ своитѣ интереси. Сега Народната партия получи едно прозвище: гешефтарска партия. Азъ четохъ неотдавна въ в. „Миръ“ едно обяснение, че той не разбира тази дума въ такава вулгарна смисълъ на думата, но я разбира въ смисълъ „дѣлова партия“. Азъ съмъ съгласенъ така да я разбираме: хора на печалбата, хора на работата. Народното Събрание тогава избилствуваше съ прѣдприемачи, съ фабриканти, съ хора въобще съ положение, които не си играятъ и не си губятъ времето да разправятъ за свобода, за правдинъ — но които разправятъ за тежки работи: за лири, за левове, за полици, (Смѣхъ.) за желѣзници, въобще, хора почтени. И, г-да, не дѣйте мисли, че това не е заслуга на Народната партия дѣто е създавала желѣзници. Напротивъ, историчната съ всичкото хладнокрѣвие ще отбѣлѣжи, че тѣ направиха желѣзници и много добръ направиха. Тѣ, наистина, нѣмаха планъ, нѣмаха една опрѣдѣлена економическа политика. (С. Вобчевъ: Г-нъ Благоевъ иначе казва, г-нъ Кирковъ! Той казва, че именно Народната партия е она, която има една опрѣдѣлена, ясна економическа политика. Вие не сте послѣдователни съ него. — М и н и с т ѣ р ѣ — Прѣдсѣдателъ П. Каравеловъ: Ами че г. Благоевъ папа Римски ли е? Той е софта! (Смѣхъ.) — С. Вобчевъ: Разправяйте се съ г. Киркова.)

Казвамъ, г-да прѣдставители, че Народната партия нѣмаше ясно опрѣдѣлена економическа политика. Като казвамъ, че тя нѣмаше ясно опрѣдѣлена економическа политика, искамъ да кажа, че тя инстинктивно дѣйствуваше, че тя за първи пътъ се памиралаше въ едни нови условия и не можеше да има начертанъ плана си, но тя дѣйствуваше пипешката; тя пипешката търсѣше мѣсто, за да прояви своята енергия, и затова желѣзнопѣжнитѣ линии у насъ, ако вземемъ напр. линията Търново—Русчукъ, виждаме съмнителна работа. Говори се, че и планъ не е имало, а друго нѣщо частно е играло тукъ, частни интереси сж играли роля, а не отъ общо широко гле-

дище за една правилна железнопътна политика. (Отъ лѣвицата: Вѣрно!) Сѣщо така и паралелната линия. Каквото щете говорѣте, но и строенето на паралелната линия е признакъ на частни интереси, които сѣ се вътъкнали въ политиката на Народната партия. Та, казвамъ, че липсването на тази ясно опрѣдѣлена политика се диктуваше отъ новитѣ условия, отъ това, че хората, които поддържаха тая партия, масата, която се бѣ събрала около нея, именно тежкитѣ хора, тѣ пипешката дѣйствиуваха.

Законътъ за повдигане на индустрията е сѣщо тѣй единъ експериментъ, защото всѣки пътъ зараждането на класитѣ върви по пътя на опита, на експеримента. Не сѣдатъ тѣзи класи единъ день на една рогозка и да кажатъ, че сега така ще вървимъ и нѣма да се отклоняваме, но това става въ процеса на развитието. Ето защо това става пипешката. Колкото повече тѣ вървятъ напанапрѣдъ, толкова повече ясно става какво трѣбва да направимъ. Сега, напр., за г. Франця е много по-ясно вече какво трѣбва да прави, отколкото прѣди 10 години му е било ясно. Условиата сѣ дотамъ нарасли, щото тѣ ни бодатъ въ очитѣ. Всѣки човѣкъ, който има нѣкой капиталецъ, който има извѣстно сѣожение на тази грѣшна земя, ще иска да го пусне въ циркулация, ще иска да го оползотвори, слѣдовително, той инстинктивно почва да търси начинъ или пътъ, по който да излѣе тази своя енергия, да прояви това, което той има. Това сѣщеврѣмено ставаше и съ Народната партия, но въ самата партия имаше борба за сѣществуване. По-силнитѣ гърбове се групираха около знамето, а по-слабитѣ останаха надирѣ. Тамъ се яви разцѣплението, и тя пропадна, не защото я изхвърлиха отъ властъ — тя асѣж се крѣпѣше на едни глинени крака, — но тя падна, защото изгуби онази вътрѣшна връзка, а най-важното — изгуби своята общественостъ. Лека-полека Народната партия — никому да не остане криво — се обърна на котерия, на едно дружество, но не вече партия съ обществени интереси, не една репрезентантка на общественитѣ интереси, но се яви прѣдставителка на дружествени интереси; въ нея почватъ да дѣйствуватъ интереситѣ на минутата: сега-засега да печелимъ. Така ще си обясните вие и цѣлата политика на този режимъ: тя е политика отъ ржка въ ржка, отъ уста въ уста, днесъ-затдесъ, па каквото ще да стане. Така, г-нѣ Теодоровъ, се обяснява вашиятъ заемъ отъ Бреславската банка, тѣй се обяснява цѣлата ви политика. Цѣлата ви дѣятелностъ, цѣлата ви политика е била всѣкога на титникъ — днесъ-затдесъ; не сте могли да се разпуснете да видите прѣдъ себе си единъ широкъ текущъ потокъ, но всичко се е облѣсквало подъ натиска да върви колелото бързо. И затова, казвамъ, Народната партия, като се изроди по този начинъ, се обърна лека-полека въ котерия. И на това спомогна, не защото вие бѣхте вътрѣ, не защото г. Стоиловъ бѣше вътрѣ, но самитѣ условия въ самия нашъ животъ се измѣниха. Когато вие съ разпѣнати платна плавахте безъ да потквате, както казваше г. Стоиловъ, въ това врѣме подъ вашитѣ нозѣ се извърши нѣщо много важно: процесътъ, почнатъ въ Стамболово врѣме, разрушението на запалитѣ, въ ваше врѣме се привърши, и затова вие бѣхте, които искахте да създадете закона за

запалитѣ. Вие бѣхте тия, които видѣхте това положенио на земледѣлцитѣ, и затова въ началото още на вашето царуване, го кажете, извършихте намаление на поземелния налогъ. Това не е било мѣстното на г. Гешова — азъ провѣрихъ; — г. Гешевъ не е билъ съгласенъ да се намали поземелниятъ налогъ, но това е било желание на депутатитѣ. Той, напротивъ, е настоявалъ поземелниятъ данѣкъ да бѣде 20.000.000 л. Азъ апелирамъ къмъ единъ членъ отъ комисията.

М. Такевъ: 20.343.000 л. По прѣдложение на Лазара Дукювъ, комисията го е намалила.

Т. Теодоровъ: Много лошо познавате историята на България. Азъ ще Ви отговоря съ данни, а не съ такива общи думи. Този психологически анализъ е погрѣшенъ отначало и докрай.

Г. Кирковъ: Ако Вашитѣ данни сѣ както вчерашнитѣ, азъ мога отсега още да почна да Ви отговарямъ. (Ржкопѣлскане отъ лѣвицата. — Смѣхъ.)

Т. Теодоровъ: По всички тия въпроси, които Вие повдигате, азъ не говорихъ вчера, и даже казахъ, че нѣма да говоря за тѣхъ, защото намѣрвахъ, че не е му сега врѣмето, но специално на вашето учение ще отговоря и Вие ще видите колко сте кривъ.

Г. Кирковъ: Съмнявамъ се дали ще кажете нѣщо право.

Сега, ако искате да ме послушате малко, да дойдемъ до това, за което вие мислите, че сте прави. Вие казахте вчера, че сте мислили така, а пъкъ то излѣзло инакъ. Значи, правила сте смѣтка, но сте я правила безъ кръчмари. Азъ ви говоря за кръчмари, които ви развали смѣтката, да го знаете. Този кръчмаръ е именно тѣзи извѣстни економически условия, въ които бѣ турена България. Почна се безплодното, защото нѣмаше дѣждъ и пр., не, г-нѣ Теодоровъ, но това допринесе до онзи процесъ, който вие не забѣлѣвахте и който и сега не забѣлѣвате. Вие бѣхте въ самата криза въ това врѣме, когато съ разпѣнати платна плувахте и казахте, че нашитѣ каси сѣ пълни съ злато. Разгърнѣте нашитѣ вѣстници и ще видите. Вие сте чули нашитѣ другари да ви казватъ, че вие сте въ самата криза, че вие отивате въ единъ кривъ пътъ, който България ще заведе до положението, до което я виждаме сега, а вие ще заведе тамъ, дѣто сте сега. (Гласове: Вѣрно!) Отъ тази трибуна сте го чули тукъ отъ нашитѣ другари. (Т. Теодоровъ: Много лошо сте освѣдомени.) И затова, азъ още днесъ ида да повторя това, което тѣ казваха тогачъ.

Да дойдемъ сега, г-нѣ Теодоровъ, до вашата финансова политика, защото констатирахме, че тогава вие сте се намидали вече въ криза, и понеже вие сварихте готовъ заемъ, вие можехте тогава малко внимание да обърщате на данѣцитѣ. Вие вчера обяснихте туй и признахте: защо да натискаме земледѣлцитѣ, защо да съсипваме народа. Азъ видѣхъ тѣзи ваши сълзи и си прѣдставихъ, че тѣ сѣ на бѣрга на р. Нилъ. (Смѣхъ — Т. Теодоровъ възбразява нѣщо.) Тогава трѣбваше да плачете когато отъ тази трибуна ви говорѣха, че вие отивате въ чикмась-

сокакъ. Вие имате готовъ заема и „понеже каситъ сж пълни съ злато“ казахте: хайде, сега да бждемъ дѣлова партия, да правимъ гешефти, сега му е врѣмето. (Н. Антикаровъ: Гешефтаритъ и сега сж въ Варна!) Вѣрно. Да не мислите, че отказвамъ. — Искамъ да кажа, че това изобилие на пари отъ заема . . .

Т. Теодоровъ: Ако сте честенъ човѣкъ, нѣмате право да говорите за никакви гешефти и въ особености за отдѣлни лица, защото нито имате данни, нито можете да имате. Та, ако сте честенъ човѣкъ, недѣйте говори за никакви гешефти. Не можете да припишете строенето на желѣзницитъ за лични интереси на одного или другото, защото не можете да цитирате имена, нито можете да прѣдставите факти. Трѣбва да щадите собствената си честъ.

Г. Кирковъ: Г-нъ Теодоровъ на това трѣбва да Ви отговоря накратко. Казахъ Ви по-рано, че „гешефтъ“ азъ го разбирамъ въ Ваша смисълъ, въ дѣлова смисълъ. (Т. Теодоровъ: Но не за частенъ интересъ, а за интереса на народа, за интереса на едно съсловие отъ народа — земледѣлцитъ, които сме бранили.) Азъ говоря, че именно вие дѣйствувахте въ полза на прѣдприемачитъ, въ полза на фабрикантитъ, въ полза на голѣмитъ землевладѣлци и търговци, за тѣхъ дѣйствувахте, а не за частни интереси. (Т. Теодоровъ: Тогавъ съмъ съгласенъ.) Когато азъ Ви казвамъ дама, вие намѣруете вратата. (Смѣхъ. Т. Теодоровъ: Отъ врѣме на врѣме вие правите много тъпки инсинуации. Пази́те езика си.) Вашата личностъ азъ я абстрахирамъ въ настоящия случай.

Сега да дойдемъ до Вашата личностъ, понеже вие вчера говорихте като бившъ Финансовъ Министръ. Вашата рѣчь бѣше много дълга. (Т. Теодоровъ: Говорѣте на Събранието!) Тя бѣше като онзи царски пжтъ, който казалъ: „като съмъ толкова дълтъ, да съмъ толкова високъ небето бихъ достигналъ“. (Смѣхъ.) Дали вие достигнахте небето, азъ не зная, но позволѣте ми да се спра върху тия финансови реформи, съ които искахте да облагодѣлствувате България.

Т. Теодоровъ: Вие искате разговоръ ли да правимъ? Благоприличието го изисква да говорите на Събранието, а не на мене. Въсѣмънѣно, това е честъ за мене, защото излиза, че азъ съмъ министрътъ, който се критикува по тронното слово, а не ония, които стоятъ тамъ. Говорѣте на Народното Събрание и критикувайте отговора на тронното слово.

Г. Кирковъ: Г-нъ Теодоровъ! Азъ съмъ дълженъ да Ви кажа, че вие сте много мнителенъ.

Т. Теодоровъ: Защо говорите на мене? Говорѣте на Събранието, азъ ще Ви слушамъ.

Г. Кирковъ: Бждѣте спокойни, както и азъ бѣхъ спокоенъ, когато говорѣхте вие.

Т. Теодоровъ: Защо говорите на мене?

Г. Кирковъ: Азъ ви казвамъ, че абстрахирамъ вашата личностъ, и, да ви кажа друго, азъ имамъ силна

фантазия да си прѣдства, че Васъ Ви нѣма тукъ. (Голѣмъ смѣхъ.)

Г-нъ Теодоровъ, когато разправяше за системата на данѣцитъ казваше, че Народната партия, или, както той се изрази ние, „ние смѣтахме, че е нужно да се намалятъ прѣжитъ даждия и да се увеличатъ косвенитъ“. Нѣщо повече, каза той, „ние имаме своитъ основания“, и тѣзи основания ние ги чухме. Въ това отношение рѣчьта на г. Теодорова бѣше педагогическа и азъ тѣй сжщо, въ дадения случай, ще се възползувамъ отъ педагогията, за да бжда по-ясенъ. Каза, че прѣдпочтителни сж косвенитъ данѣци, а тѣ бѣха постоянно уголѣмявани въ врѣмето на Народната партия. Прѣдпочтителни сж златова, защото тѣзи данѣци засѣгатъ всички еднакво, споредъ положението имъ. Така напр., той наведе примѣръ, че който пали петъ лампи, той ще плаща по-скжпо, отколкото този, който има едно газениче. Дълженъ съмъ да влѣза по-подробно въ тази смѣтка, за да бжда по-ясенъ. Така напр., азъ имамъ едно газениче, казвамъ се бай Петко, но не Петко Каравеловъ. До прѣди два мѣсеца газтъ струваше 50 пари, да кажемъ оката, но дожда единъ финансовъ министръ и го направи да бжде 60 пари оката. Отъ друга страна, другъ единъ, казва се напр. Теодоровъ, той пали 5 лампи и по-прѣди и той е купувалъ 50 пари оката, но сега го купува 60 пари оката. Азъ имамъ единъ грошъ или печеля на день единъ левъ и, ако е 60 пари оката газтъ, значи, давамъ 15 пари за 100 драма газъ, а да прѣдположимъ, че г. Теодоровъ има доходъ 200 л. на день, или 100 л. на день, или 20 л. на день и той запалва 5 лампи и въ тия 5 лампи той туря, казвамъ, по $\frac{1}{2}$ ока газъ на день; и той ще струва 5×30 пари — три гроша и зола. (Смѣхъ.) Значи, три гроша и зола харчи на день за петъ лампи, а азъ харча 15 пари. Азъ питамъ: въ еднакво положение ли се намираме ние? Азъ, който имамъ единъ левъ приходъ на день, намѣсто да плащамъ 10 пари, сега плащамъ 15 пари, а онзи, който получава приходъ 20 или 30 л., плаща три и зола, вмѣсто три гроша и петъ пари. Разбира се, че не е еднакво. И какъ се отразява този данѣкъ? Отразява се най-тежко върху тия, които иматъ единъ-два гроша въ джеба си.

По-нататѣкъ г. Теодоровъ се съгласи, че цѣлѣта на едно правителство добро, на единъ финансовъ министръ особено, е да се старе заедно съ своитъ колеги, цѣлото правителство, да се повдигнатъ консомативнитъ способности на населението, културнитъ му нужди да се повдигнатъ, защото, колкото повече културни нужди има единъ народъ, толкова по-високо стои. Така напр., единъ, да кажемъ, селянинъ, който се храни само съ качамакъ и лукъ, е друго нѣщо, ако вземете да го сравните съ единъ другъ селянинъ, който се храни съ месо, млѣко, употребява хлѣбъ и т. н., значи, има извѣстна разлика. Та, казвамъ, задачата трѣбва да бжде да се повдигнатъ културнитъ потребности, чрѣзъ училищата, чрѣзъ разни други учреждения, имѣющи за цѣлъ да просвѣтляватъ народа. Всичко това е необходимо за да добиятъ гражданитъ на една страна извѣстно ниво на потребности. Прѣдставѣте си, че този народъ е младъ, като нашия, и ние искаме да го направимъ културенъ народъ; и г. Теодоровъ вчера

на няколко пъти издигна тази мисъл, че ние трябва да се борим за културното повдигане на България. Въз тази смисъл на думата значи да повдигнем нашия народъ въ неговитѣ потребности: да се храни по-добре и да може да задоволява своитѣ духовни потребности съ четиво, съ знание, съ музика, съ театъръ и пр. А съвкупността на това азъ наричамъ това, което определяме съ името културенъ човѣкъ. Значи, г. Теодоровъ вчера проповѣдаваше, че трябва да се боримъ за културното повдигане на страната; съгласенъ съмъ, много права мисълъ, и ако Правителството слѣдва енергично тази мисълъ, то този народъ, тая страна ще бъдатъ благословени. Но ето, че дохожда единъ другъ финансовъ министъръ. По-рано, да кажемъ, нашиятъ селянинъ и занаятчия почнали да употребяватъ шекеръ, шекерътъ се дава, да кажемъ, 100 пари оката. Оттукъ-оттамъ почнали да употребяватъ този свѣтинъ шекеръ и почнали да привикватъ, както казахъ, на единъ културенъ продуктъ, който отличава единъ културенъ човѣкъ отъ единъ некултуренъ. Но явява се единъ финансовъ министъръ и отъ 100 пари оката го прави на 4 гроша. Азъ питамъ: дѣйствува ли той въ духа за културното повдигане на този народъ или не дѣйствува? Безъ съмнѣние, че дѣйствува противъ. Защо? Защото този народъ, който една сега се вѣква въ тая областъ на културнитѣ потребности, щомъ му се покачи съ турянето на високъ акцизъ, щомъ се покачи, казвамъ, цѣната на шекера, той, безъ съмнѣние, ще се откаже отъ този продуктъ и, слѣдователно, ще се смѣкне тамъ, дѣто е билъ по-рано. Особено когато знаемъ, че нашитѣ селяни казватъ: „ние знаемъ и 2 и 200; ако нѣмаме калеври, ние обущаме цървули, а ако нѣмаме цървули, ние знаемъ да ходимъ и боси“, прѣдъ такава способностъ да се повръщаме назадъ, да се приспособяваме къмъ старитѣ условия, естествено е, че голѣма грѣшка е, да не кажа друга приказка, когато единъ финансовъ министъръ посѣта върху това почнало въздигане и културно развитие у насъ съ високитѣ акцизи. Ето защо, казвамъ, въ началото на развитието на младитѣ държави, тѣзи косвени данѣци сж данѣци, които не само тегнатъ, но тѣ въобще сж и вредни и отъ културна гледна точка, а не само отъ фискална. Не само фискътъ трябва да се гледа, защото, ако е така, държавата се явява нищо друго, освѣнъ една помпа, която да изтеглява жълтицитѣ; но ако тя се движи отъ широко разбранитѣ интереси на народа, тя нѣма да постигва така. Азъ разбирамъ, че въ таквъ режимъ, както въ времето на Народната партия или въ Западна Европа, когато е вече станала диференциацията на класитѣ, безъ съмнѣние господствуващата класа не иска да се излага прѣдъ долната недоволна маса. Затова тя изобсва прѣжитѣ данѣци, а прибѣгватъ къмъ косвенитѣ, защото прѣжитѣ данѣци прѣдполагатъ единъ мустакатъ бирникъ, който трябва да се изтърси прѣдъ единъ селянинъ, да го хване за гушата и да му иска пари, а това е доста неприятно и това е, тѣй да се каже, да давашъ оржие въ ръцѣтъ на недоволнитѣ. И на западъ измислили другъ начинъ да взематъ данѣка: чрезъ кръчмарина, чрезъ бакалина и, додѣто населението не вижда, додѣто не може да си обясни, работата е спокойна, но веднажъ това е разбрало, естествено, че то става не-

доволно, и затова казвамъ, че въ времето на Народната партия недоволството бѣше голѣмо. Населението почна да вижда, да забѣлѣзва дѣйствиата на косвенитѣ данѣци и почна да става недоволено. Азъ вчера питахъ: кой бѣше виновникътъ, щото България да се лиши отъ това благодѣяние, което ѣ приготвише г. Теодоровъ? Но г. Теодоровъ ми остана дълженъ — той не ми отговори нищо. Азъ ще кажа сега, че той се намира въ самата Народна партия. Народната партия падна сама разрушена, и затова, казвамъ, моментътъ, въпросътъ, кога паднахъ министритѣ, бѣше формаленъ въпросъ, но Народната партия бѣше изгубила подъ краката си почвата прѣди още да паднатъ тогавашнитѣ г. г. министри. Тя бѣше изгубила онзи престижъ, онова обаяние, което имаше прѣди нѣколко години, когато се язи слѣдъ падането на Стамболова; тя бѣше, съ една рѣчь, изпѣла пѣсенъта си. Нейниятъ характеръ почна да рѣже очитѣ на тѣзи, които стояха около нея. Слѣдъ това дохожда единъ новъ режимъ, който довърши до съсия, който обърна въ прахъ всичкитѣ добри желания на г. Теодорова. И най-сетѣ ние дохождаме въ онова положение, въ което се намираме днесъ, положение, при което имаме една цѣстра Камара и когато отъ всѣка една фракция излизатъ и казватъ, че е време да се забрави миналото, и когото въ всѣка група почва да се забѣлѣзва, горѣ-долу, неясно, обществената струя, обществениятъ характеръ. Това е едно начало, което ще видимъ по-нататѣкъ какъ ще се движи. Важното е, обаче, че падането на Народната партия не трябва да се обяснява само съ туй, че партизанитѣ помежду си не били съгласни, или че съ банкитѣ не сж били съгласни, но защото Народната партия се намираще при такива условия, щото нейното съществуване се намираще на карта и тя трябваше да излезе отъ политическото поле.

До финансовитѣ операции отъ другъ характеръ на г. Теодорова азъ нѣма да се спирамъ толкова. Ще спомена само онова характерно въ него за неговитѣ прѣговори съ банкитѣ. Той нарисувалъ работата така, че всичко било свършено, че той всѣки пътъ разполагалъ съ тия банки, че тия банки се явявали тѣй любезни и безкористни спрямо България — може би, любезни, само че не безкористни, — защото всѣки пътъ били готови да укажатъ нужнитѣ услуги на България. (Г. Теодоровъ: Това не съмъ го казалъ! Азъ говорихъ за послѣднитѣ договори, а не за всѣко време! Напротивъ, ние имаме борба! Казахъ, че сме се борили и даже сме били въ враждебни отношения!) Борбата на г. Теодорова е била негова борба. Напр., тя е била съ приструване, че стомахътъ ме боли, въобще начинъ, отъ който азъ нѣмамъ понятие, защото не съмъ билъ министъръ; обаче, за мене е важенъ резултатътъ. Какъ е ходилъ г. Теодоровъ, какъ се е борилъ, какъ е побѣждавалъ, не знамъ, обаче за мене е важенъ резултатътъ. Прѣзъ всичкото време той говори за приходитѣ, какъ той намѣрилъ приходи, какъ той, напр., намалилъ данѣцитѣ или увеличилъ акцизъ, какво извършилъ, но едно нѣщо забрави да каже, а то е именно за разходитѣ, какъ сж вършени разходитѣ. А въ това отношение тукъ се заключава и грѣхътъ. Защото въпросътъ за приходитѣ е въпросъ малко по-другъ. (Г. Теодоровъ: И за това казахъ!) Може да се намѣрятъ

скоро приходи; въ една страна, въ която съсловията се разлагатъ, безсмыслино е, че единъ министъръ си гради смѣтките на нѣщо не твърдѣ стабилно. Ти можешъ да получишъ недобори отъ поземления налогъ, защото то може да се случи отъ природнитѣ стихии. Това е твърдѣ обяснимо. Не може да се иска известна стабилностъ въ перата на приходитѣ, защото самата страна въ своитѣ приходи, въ своитѣ произведения, економически, всичко взето въкупомъ, не е толкова стабилно. Но въ разходитѣ, тамъ единъ финансовъ министъръ, една партия може да бѣде по-редовна. Г-нъ Теодоровъ се възмущаваше вчера отъ клеветата, че се прѣскапи много пари. Г-нъ Теодоровъ! Да бѣдемъ малко откровени! Защо да казваме, че ни клеветатъ? Ами разгърнете отчетъ отъ 1898 г., който имате, или за 1897 г. и азъ ще Ви намѣря нѣколко пера, и Вие вѣрвате ги знаете, въ разнитѣ министерства. Напр., въ Министерството на Обществениѣ Сгради, Пжтищата и Съобщенията 300.000 л. за пжтуване на Негово Царско Височество по нѣкои дворове; въ Министерството на Финанситѣ 300.000 л. за пжтии на Негово Царско Височество по нѣкои дворове и маса други харчове, които сж правени. Защо го отказвате? Вие вчера казахте: „бждѣте честенъ човѣкъ“, и азъ Ви казвамъ днесъ: „бждѣте честенъ човѣкъ“!

Т. Теодоровъ: Та нищо не отказвамъ отъ това! Азъ ви дадохъ общи начертания на разхода и ви казахъ: когато дойде вѣрме да се повърнемъ върху подробноститѣ, може да ви обясня. Азъ ви казахъ въ общи цифри, че намѣрихме бюджетъ съ 92 милиона лева, а го оставихме съ 91 милионъ — за 5 години ние не го увеличихме, а го намалихме съ единъ милионъ, — а подиръ насъ за двѣ години го направиха на 96 милиона лева. (М. Такевъ: Ами 29-тъ милиона дефицитъ?) А дѣто е харчено за пжтуването на Негово Царско Височество, което е въ доклада, нито съмъ го отричалъ, нито го отричамъ. Всичко, което е похарчено, е писано.

Г. Кирковъ: Г-нъ Теодоръ Теодоровъ, азъ вземамъ работитѣ заедно: азъ не искамъ да ми композирате цифри, взети отдѣлно. Азъ вземамъ цѣлия бюджетъ напълно, азъ вземамъ извънреднитѣ разходи, свръхсмѣтитѣ кредити, вземамъ и шпионскитѣ фондове, и характеризирамъ тогавашната финансова политика на Правителството като разсишническа политика. (Гласове: Вѣрно! — Т. Теодоровъ: Цифритѣ не казватъ това!) Цифритѣ казватъ това. Та, казвамъ, такава финансова политика, безъ съмнѣние, трѣбваше да доведе туй, което виждаме сега. Споредъ Вашето мнѣние или споредъ мнѣнието на други нѣкои, положението не е отчаяно. Азъ сжщо мога да кажа, че не е отчаяно. И азъ сжщо не съмъ за единъ заемъ, защото друго нѣщо трѣбва да се направи. Защото заемътъ, който ние ще направимъ сега, безъ съмнѣние, ще отиде за запущане на душки, ще се затулитъ съ него стари дългове и ние ще си останемъ съ хубавитѣ възпоменания за хубавия заемъ, който сме направили. Внѣ отъ туй азъ чуехъ друго нѣщо — доколко е вѣрно г. Министърътъ на Войната е тукъ, за да го каже, — че частъ отъ тоя заемъ ще отиде за прѣвѣружавање и въобще за харчъ за войската. Ако туй е вѣрно, тогава частъ отъ

тоя заемъ ще се обърне въ барутъ и още по-хубаво: ще се повеселимъ — съ донайма ще мине работата! (Смѣхъ.) Та, като говоримъ за заема, който сега се готви, азъ съ Васъ, г-нъ Теодоровъ, съмъ напълно съгласенъ таквъ заемъ да се не прави. Кои сж моитѣ основания, азъ ще ги кажа малко по-послѣ.

Сега, за да свърша това, което искахъ да кажа, по поводъ рѣчта на г. Теодорова, азъ ще кажа туй, че прѣвъ вѣрме на г. Стоилова, прѣвъ вѣрмето на Народната партия, въ България се започваше процесътъ на тази криза, окончателниятъ резултатъ на която виждаме сега. Мога да кажа, че хората, които изслѣдваха България, които отиваха и се ровѣха изъ дѣйността на България, тогава още посочваха на туй, че кризата върви къмъ лошо, че взема една тежка форма и че е вѣрме да се взематъ мѣрки, за да се отстранятъ туй. Безъ съмнѣние, нашитѣ гласове — защото и азъ съмъ единъ отъ тѣзи, които сж писали такива статии, — нашитѣ гласове оставаха „гласъ вопиющій въ пустинѣ“. Сега е много лесно да намираме оправдания: сега подиръ празника оправдания има хиляди. И азъ съмъ даже единъ отъ тия, които ще оправдаватъ — азъ даже оправдавамъ поведението на г. Теодорова и на всички, не толкова само съ злата воля; азъ ще ги оправдая съ друго, азъ ще ги оправдая съ това, че тѣ бѣха едно оръдие въ една обществени условия, че тѣ бѣха застанали начело на една котерия, която ги тикаше, че тѣ или трѣбваше да сжсатъ връзкитѣ съ нея, или да вървятъ заедно съ нея. Че тѣ трѣбваше да вървятъ заедно съ нея, се вижда отъ това, че тѣ трѣгнаха слѣдъ нея. Това е политиката прѣвъ петгодишния периодъ, който се нарича режимъ на Народната партия.

Сега азъ мога да се спра малко нѣщо върху заема, за който вече се говори. Азъ отначало още изказахъ съжаление, че въ насъ не сжществува оная практика, която сжществува на Западъ и която би било много по-хубаво да е и въ насъ. И г. Теодоровъ тукъ бѣше правъ, когато говорѣше, че ораторитѣ сж принудени да излизатъ да говорятъ по догадки за работи, обяснението на които бѣше работа на самото Правителство. И ние очаквахме, щото само Правителството да излѣзе и да каже какво мисли да прави, а не да чака, както когато се прави диспутъ, да чака накрая да обере лавритѣ и да разбие всичкитѣ, които сж говорили прѣди него — това не е държавническа работа. За тия, които се наематъ да управляватъ една страна, не е важно кога ще станатъ да говорятъ, дали първи, или послѣдни, защото сж винаги на тона на устата. Трѣбва да излѣзатъ по-рано да изложатъ мѣропріятията, какъвъ заемъ мислятъ да направятъ, да кажатъ какво гонятъ съ него. Тогава нашитѣ дебати щѣха да бждатъ по-интересни и нѣмаше, може би, да има тѣзи закачки, а щѣхме да се спремъ върху нѣщо опрѣдѣлено, върху нѣщо уяснено. Щомъ, обаче, не знаемъ дали този заемъ е свършенъ, дали е сключенъ или не, може да се спремъ само принципиално върху въпроса: дали е нуженъ заемъ или не; дали това ще поведе къмъ такова едно Елдорато, което ни се рисува; дали то е послѣдното срѣдство, чрезъ което можемъ да се спасимъ отъ финансовата катастрофа. Туй е въпросътъ. Този въпросъ можемъ да разискваме независимо отъ факта има

ли или нѣма заемъ. Повдига се аслк. принципиално въпросътъ: какво трѣбва да се прави? Ние имаме толкова милиони краткосрочни заеми, които стоятъ неоплатени, имаме други задължения, и всичко това се иска да се изплати. Задава се въпросътъ, дали туй трѣбва да се изплати чрѣзъ едно съглашение съ външните банки, чрѣзъ едно отлагане, чрѣзъ единъ прѣговоръ, водени на почвата на отлагане и уреждане на въпроса, или трѣбва да се рѣши веднажъ за винаги чрѣзъ заемъ. Принципиално по въпроса за заема азъ поддържамъ, че сега както стоятъ работитѣ у насъ, единъ заемъ не би донесълъ нищо отъ онова, което се прѣдполага, че ще донесе, а особено ако този заемъ е свързанъ съ редъ други задължения, съ известни измѣненія отъ тия пера отъ нашитѣ приходи, какъвто е отъ тютюня. Тамъ е, казвамъ, голѣмата опасностъ, а самъ по себе си заемъ за общо конвертиране на всички досегашни наши дългове може да се направи. Но когато работитѣ стоятъ така въ Западна Европа, когато банкитѣ безъ реални гаранции не приематъ вече да отпускатъ пари, защото ние всичко сме заложили — и желѣзници, и всичко, — остава да припомнимъ къмъ други прѣдмети незаложени — и бандеролитѣ така сѣщо не сѣ въ наши рѣцѣ — чрѣзъ тѣхъ тоже ние изплащаме нѣщо. Значи, ще трѣбва да търсимъ нови източници, които трѣбва да заложимъ, за да ни дадатъ пари. Искамъ да кажа, че нашиятъ кредитъ въ Западна Европа не е цвѣтуещъ, а е кредитъ много слабъ. И ако работата дойде дотамъ, ако нашето Правителство се принуди непрежѣнно да направи заемъ съ тия условия, безсъмѣнно, съ туй то готви голѣма катастрофа за себе си и за тѣзи, които ще дойдатъ подиръ него, защото той заемъ е свързанъ съ една важна реформа, какъвата е реформата за монопола на тютюня. Когато ни се прѣдстави туй нѣщо, ако то сѣмъствува, тогава ще говоримъ по-дълго по този въпросъ, а сега оставямъ да говоря по-дълго и казвамъ, че ако вземемъ заемъ при тия условия, за които се говори, безсъмѣнно е, че е вѣрно и толкозъ повече, че отъ него никаква реална полза нѣма да се добие. Той ще отиде за покриване на направенитѣ разходи, на разпрѣснати пари. Но заемъ се прави и има оправдание когато се употребява за повдигане самата страна, за повдигане на разнитѣ отрасли на промишлеността и т. н. Тѣй щото, ние сега ще платимъ това, което имаме да дѣваме, и ще останемъ при сѣщото положение. А пъкъ трѣбва да имаме прѣдъ видъ кризата въ нашата страна, трѣбва да имаме прѣдъ видъ, че днесъ-завчера най-важната политика на едно българско правителство трѣбва да е: да се създадатъ поминѣци, да се намѣри хлѣбъ на гладующитѣ, които пълнятъ цѣла България. Тая е най-важната проблема, у която ще си строшатъ главитѣ, може би, не единъ-двама министри; тая е най-важната проблема, да се намѣри работа на скитающитѣ, на хората, които сѣ изхвърлили отъ земледѣлието, отъ занаятитѣ и търговията, на тия хора, които осѣждахме вчера, на хората, които ходѣха по улицитѣ, които викаха „ура“, и най-сетѣ на хората, които ходѣха да тронатъ трамваитѣ и които почтената Софийска полиция и печатъ обвиняватъ. Тази маса се показва вѣрна не само за спокойствието на страната, но се явява вѣрна още затуй, че подъ нейния натискъ могатъ да изчезнатъ правдинитѣ,

добити въ България, може да изчезнатъ правата. Это казвамъ, голѣмата проблема и тя е социална и тя трѣбва да се рѣши, а тя не може да се рѣши съ приказки, а съ срѣдства. Тия срѣдства ги нѣмаме и не могатъ да се взематъ отъ Българския народъ, защото, казвамъ, неговата голѣма частъ е вече разсипана. И завчера единъ отъ говорившитѣ изтъкна, че не е било туй вѣрно, че отдѣлнитѣ факти, които се дѣвали, не говорили самата истина. Възможно е. Възможно е въ отчета, напр., на земледѣлческитѣ каси нѣкои факти да не сѣ вѣрни, но не можете да откажете този общъ фактъ, който се изчерпва не само отъ туй, а и отъ статистиката: колко сѣ зробени отъ лихвари и колко не. Ние отъ друго мѣсто черпимъ свѣдѣния за социалното положение на България. Тѣзи свѣдѣния черпимъ отъ прѣброяването, отъ статистиката по ражданията и умираиията. Имамъ тукъ една малка, между прочемъ, да ви кажа. Азъ имамъ свѣдѣния за 5 години и смѣтайте отъ туй какво е положението у насъ, каква е социалната срѣда, въ която расте нашиятъ народъ. Отъ 148.172, родени въ 1899 г., 90.324 сѣ умрѣли, и то: отъ една година или отъ 0—15 години има 55.003 смъртни случаи. То значи повече отъ половината умира отъ възраст като се родятъ до 15 години. Ако дойдемъ до 20 години, тогава ще видимъ, че имъ 65% умрѣли. Това говори за какво? Говори, че нашиятъ народъ се намира при една слаба, при една щедеушна социална срѣда, че младото поколение половината умира прѣди да стигне възрастта 15 години. Още повече характеристично е, че отъ раждането до 5-годишна възраст имаме 65% смъртностъ. То какво говори? То говори за лошитѣ социални условия. (А Франгя: Да, ама сравнитѣ тази статистика на умираиията съ статистиката на другитѣ държави и ще видите отъ 0—1 и 1—5 години...) Въ дадения моментъ нѣмамъ. Фактитѣ, обаче, говорятъ, че въ всички културни страни, колкото повече сѣ културни, толкова повече смъртността по дѣцата е по-малка, защото има нужнитѣ културни условия: има по-добра храна, има жилище и всички тия фактори допринасятъ, щото поколѣнието да не умира тѣй както циганитѣ, които живѣятъ, изложени само на природата. Въ тѣхъ раждането е по-големо, но и смъртността е по-голема. (А Франгя: Навредъ е!) Ако вземете статистиката отъ 1895 г., ще видите 138, 143, 148 хиляди. Ражданията, значи, ставатъ се повече, но и смъртността се движи между 90 и 85 хиляди. Смъртнитѣ случаи вървятъ 55, 54, 46, 47 хиляди. Както виждате, има едно покачване, неправилно разбира се. Ако вземемъ за 10 години, ще можемъ да схванемъ тенденцията на тѣзи цифри каква е. Сега се забѣлѣзва една вариация въ туй. Но важенъ е този фактъ за самата смъртностъ, че той говори за нецвѣтуещото състояние, въ което се намира нашиятъ народъ. Това е сѣщо тѣй единъ страниченъ, единъ косвенъ начинъ, по който се достига до истината, че нашиятъ народъ не е добръ. Подиръ това нѣма защо на отдѣлно изучаване да се посвѣщаваме. Ние имаме въ сѣщото вѣреме статистика, ние пътуваме изъ селата, и азъ мога да покажа села такива, които, може би, г. Кичковъ не е срѣщамъ. Напр., ако отидете въ Сливенско и разпитате за селото Керменлий, ще видите, че $\frac{3}{4}$ отъ земята не е на селото, а принадлежи на единъ човѣкъ.

Такива села мога да ви покажа много. Истина, че тази статистика не може да претендира на точност, но като описателна, тя е достатъчна да ни осветли върху това, че положението на нашия народъ не само не е розово, но е доста печално, и то печално въ тази смисъл, че нѣма опрѣдѣлена политика, която да се земе, която да се насочи за попълването, за създаването на онуй, което е достойно да вирѣе, и да се подпомогне на онова, което има право да живѣе. Това го констатирахъ въ началото на своята рѣчь, че това го не забѣлѣзвамъ въ днешното Правителство. Може би, това да се дължи на краткия срокъ, на краткото врѣме, съ което разполага то, обаче, симптоми на една горѣ-долу такава политика азъ забѣлѣзвамъ вънѣ. Вие знаете, че тази година имаше нѣколко съвѣта: имаше бранарски съвѣтъ, имаше търговско-индустриаленъ съвѣтъ, имаше земеделѣчески съвѣтъ — всичко това е единъ симптомъ много важенъ. Азъ имахъ честта да бѣжа поканенъ да присѣтствувамъ на индустриално-търговския съвѣтъ, и много скърбя, че поради моя частна работа, азъ не можахъ да бѣжа редовенъ въ посѣщениата си: присѣтствувахъ много малко, тъй щото нѣмахъ възможност да го прослѣдя цѣлия, но чета отъ изложението на тия съображения, на тия дебати, които сж станали въ него. Имахъ въ сѣщото врѣме случай да чуя говоренето на доста видни търговци и фабриканти у насъ. И едно нѣщо е важно, едно нѣщо много важно се изтъкваше въ тѣзи събрания, въ тѣзи конгреси: то е, прѣди всичко, желанието на редъ да има; законодателството да се уреди, да бѣде стабилно законодателство, което да не се руши отъ една страна, а отъ друга да се създава. Искане се стабилност, отъ друга страна всички ревѣха противъ партизанството, т. е. противъ котерийтѣ, защото това партизанство, както го разбиратъ въ България, вирѣе само при котерийтѣ. Това се забѣлѣзваше като единъ основенъ тонъ — както го нарѣкоха вѣстниците, — въ исканията, въ рѣчьтѣ, въ чувствата на тѣзи хора, които бѣха се събрали тамъ, че тѣ искатъ отъ Правителството една ясно опрѣдѣлена економическа политика, искатъ едно съдѣйствие отъ страна на Правителството, искатъ отъ Правителството да се земе съ уреджането на страната въ економическо отношение. Значи, тонътъ се тукъ-тамъ дава, и на Правителството, разбира се, не остава друго, освѣнъ да се вслушва въ тия желанія. Тамъ се бѣха събрали хора отъ разни партии, но забѣлѣжително е, че по този въпросъ тѣ нѣмаха различие; имаше различие въ схващането, но основното гледище бѣше едно и сѣщо. Тукъ намира храна и друго движение у насъ, което се нарече реформаторско движение. То сѣщо тъй проповѣдва противъ партизанството, проповѣдва противъ досегашнитѣ котерии, проповѣдва противъ тази парламентарна практика, щото министритѣ да бѣждатъ ортаци съ депутатитѣ. Съ една рѣчь, както виждате, има извѣстно течение — да го кажемъ салонно — въ висшитѣ слоеве на нашето общество.

Министъръ-Прѣдсѣдателъ П. Каравеловъ: Азъ ще ви задамъ единъ въпросъ, г-нѣ Кирковъ. Не забѣлѣжихте ли, всички онѣзи приятели, които се свикаха на конгреса, да искатъ премии?

Г. Кирковъ: А! Непрѣмѣнно. То е много важно, но нѣкои отъ тѣхъ не искаха премии. Имаше и такива, които не искаха премии, напр. г. Балабановъ, фабрикантъ на спиртъ; той, напротивъ, ги подиграваше и казваше: трѣгнали сте да искате всичко отъ Правителството.

Министъръ-Прѣдсѣдателъ П. Каравеловъ: Азъ едно забѣлѣзвамъ въ България, че всички конгреси, безъ изключение, искатъ да оголятъ населението, а почватъ отъ началото че за него мислятъ.

Г. Кирковъ: Г-нѣ Каравеловъ! Азъ само констатирамъ движението, азъ не влизамъ въ опѣнка дали тѣхнитѣ искания сж прави или не. Азъ не казвамъ за протекционизма, азъ съмъ противъ тая протекция, но искамъ да изложа само движението, както го схващамъ азъ, което движение не може да се не отрази върху управляющитѣ сфери у насъ. (А. Филиповъ: Не схващате ли мотивитѣ на това движение?) Тѣзи мотиви сж на една капиталистическа класа, на която е омръзнало вече партизанството, чрѣзъ което тя е станала богата. (Нѣкой отъ прѣдставителитѣ: Защо ѝ е омръзнало?) Тя иска законностъ, защото вижда, че това партизанство и ней прѣчи, тя иска да има стабилно законодателство. Тя се достатѣчно напести и се обогати — когато трѣбваше да пести и да натрупва, тогава тя казваше, че и безъ закони може, а сега, като се обогати, тя има нужда отъ закони, за да оградя интереситѣ си. (А. Филиповъ: Тѣ сж навикнали на премии, на подкрѣпа отъ Правителството; прѣсхва този източникъ — тѣ се виждатъ затруднени и искатъ премии!) Това движение, казвамъ, намира своето отражение въ една друга група, която се нарича реформаторско движение. Това движение реформаторско недѣлите мисли, че е изучено. (Нѣкой отъ прѣдставителитѣ: То е формалъ!) Не е вѣрно туй. Вие по-нататѣкъ ще видите, че то не е така; вие ще видите, че въ много отношения вие сте приели частъ отъ това, което тѣ искатъ. Рѣчьта на г. Теодорова, рѣчьта на г. Петкова, не е нищо друго, освѣнъ това, което реформаторитѣ подхвърлятъ. Тѣ искатъ сплотяване на всичкитѣ тѣзи партии, изгонването на котерийния духъ, на котерийнитѣ истинки въ политиката и създаването на партии, както тѣ наричатъ, съ социална подкладка. Така щото, много нѣща, които тѣ желаятъ, нѣкои вече ги вършатъ. Освѣнъ тази грижа за економическото повдигане на страната, освѣнъ грижата за създаването на поминѣкъ въ България, за да намѣри оттокъ на останалитѣ въ България сили да прѣдложатъ рѣшѣтѣ си и да се въдвори по-големо спокойствие — и друго нѣщо има, и то е вториятъ капиталенъ въпросъ, че всичко това трѣбва да стане при спазването, даже и при развитието на демократическитѣ учреждения въ България. Тукъ е собствено борбата: дали капитализмътъ ще се развива инакъ; той се развива и въ Русия, но тукъ е спорътъ: да се развива при сѣществуването на демократически учреждения. Той може да бѣде прокаранъ и засиленъ, и може самата индустрия да бѣде засилена при единъ режимъ, какъвто прѣдлагатъ реформаторитѣ. И нека се помни, г-да прѣдставители, че нашитѣ партии сж турени на изпитание. Тѣ сега ще кажатъ урока си: въ състояние

ли сж тѣ да се проникнатъ отъ общественитѣ интереси, или да останатъ твърди на своитѣ котерийни интереси; ще се проникнатъ ли, казвамъ, отъ тѣзи обществени интереси, ще знаятъ ли да помогнатъ да се развие страната економически, като се запазятъ тия демократически наредби, или отъ друго мѣсто ще кажатъ, че вие сте некадърни, че вие не можете да се проникнете отъ задачите, или, както казва Князь Фердинандъ въ рѣчта си: „Вамъ ви липсватъ идеали, които вие трѣбва да имате, за да се явите като обществена партия.“ Ако за това се укажете некадърни, ще ви го кажатъ. Ще покажатъ и на другия народъ, че партиятъ ви не се съединяватъ, не се сглобяватъ, че тѣ сж готови да умратъ на своитѣ развалини, на своитѣ котерийни инстинкти, но никой пакъ да се не съединятъ и да турятъ въ своитѣ дѣйстви онзи общественъ елементъ, който е нуженъ, за да може да се повдигне и развие страната. Не направи ли се туй, тѣзи, които иматъ нужда да повдигнатъ своята индустрия, които иматъ нужда да осигурятъ своитѣ капитали, ще потърсятъ друго мѣсто и, вѣроятно, гласътъ ще имъ се чуе и, когато имъ се чуе гласътъ, тогава ще се каже на тѣзи партии, че вие бѣхте неспособни да възприемете социалнитѣ задачи, не можахте да прокарате ония социални реформи, които сж необходими за повдигането на България, и затова очистѣте мѣстото: иде друга една сила, която ще ви наложи това, което е нужно, както тя го схваща; именно този отборъ хора, тази отбрана класа, която ще ви наложи туй, което тя иска. (Д. Ризовъ: Кои сж тѣ?) Тѣзи хора сж онѣзи, които чрѣзъ тази реформаторска фразеология... (Д. Ризовъ: Рачо Петровъ и Миннесъ!) Да, Рачо Петровъ е човѣкътъ, който има срѣдствата. Такива Рачо-Петровци има много въ България и тѣхниятъ гласъ се чува много повече, отколкото вапнятъ. Вие може да удърте тѣпана, но парсата е въ тѣхни рѣцѣ. Каза ви го отдѣвъ г. Франга, и то на мене прѣдлежаеше да кажа тази мисль, че каквото щете правѣте, тамъ ще идете пакъ.

Сега, въ заключение, ще кажа двѣ думи въ отговоръ на г. Ризова. Г-нъ Ризовъ миналиятъ пакъ почна отъ миналата сесия. Той цитира моитѣ думи, които казахъ, че той плува съ кратунки по повърхността на политическия животъ. Ако тогава г. Ризовъ плуваше съ кратунки по повърхността на политическия животъ, то сега той въ философията буквално се удави. (Д. Ризовъ: Много се лъжете! Цѣлата Ви рѣчъ показваше, че съмъ правъ.) Прѣди всичко не е вѣрно, че социалитѣ придаватъ нѣкакво особено значение на личноститѣ въ историята. Напротивъ, на моралистическитѣ възгледи въ историята социалитѣ отдаватъ малко значение. То е методътъ, който показва, който обяснява докъдъ се простира гражданската, обществената дѣятелность на отдѣлни лица. Подиръ туй вие казвате, че ви се харесва хуманитарната страна на социализма. (К. Мирски: Социалния демократизъмъ!) Социализмътъ не е хуманитарно учение, то е социално учение; социализмътъ не е друго освѣнъ теория на борбата между капитала и труда. Това, което става въ живота, това, което е изслѣдвано въ живота и възведено въ степенъ на теория, то се нарича социализмъ. То не е нито хленчене, нито плачене, нито сълзи проливане за сиромаситѣ. Не; въ тая теория

нѣма плачъ, въ тази теория има само едно нѣщо, че тя именно формулира тази дѣятелность, този животъ на работническата класа въ България. (К. Мирски: А не на социалистическата! — А. Филиповъ: Вие послѣдователъ ли сте на тази теория?) Нѣма защо да ме питате, когато единъ социалистъ ви говори. (Д. Ризовъ: Г-нъ Кирковъ! Азъ Ви уличавахъ, като казахте на Правителството да създаде производства, да укажете начина, по който ще се създаватъ тия производства въ България.) Искамъ да кажа, че социалнитѣ реформи не се създаватъ по поржчя, ами се създаватъ отъ самия процесъ на борбата между отдѣлнитѣ класи. (Д. Ризовъ: Защо искате отъ Правителството да създаде производства?) Затова ви казвамъ, че това Правителството е прѣдставителъ на една обществена класа, че то въ самия си механизъмъ е принудено да дѣйствува така, както изнася на интереситѣ на тази класа. (Д. Ризовъ: Какъте му го!) То не е моя работа, то е негова работа. Нашата задача, какво ни трѣбва да направимъ за повдигането социално на България, азъ ще ви кажа. За самата индустрия ние правимъ туй, че повдигаме културно работницитѣ, че ние пропагандираме между тѣхъ идеята на човѣшко съзнание, да бждатъ кооператори и по такъвъ начинъ да създаватъ пазаръ за висшата индустрия. И ако ние това вършимъ, а вие не правите индустрия, то значи, че вие нищо не правите. (Д. Ризовъ: Това е хуманитарна тенденция на вашето учение.) Тя е културна, а не хуманитарна. Ние не казваме на работницитѣ: „елате, ние много плачемъ за васъ, елате да ви оплачемъ живи!“ Ние измѣкваме отъ тѣхния животъ тенденцията на тѣхното бждѣще, посочваме имъ бждѣщето и тѣ вървятъ тамъ. Разликата между нашитѣ социалисти и западноевропейскитѣ е сжщо такава, каквато е разликата между България и Западна Европа. Въ Западна Европа капитализмътъ си завършва култа, изпѣва си лека-полека пѣсенята. Тамъ капитализмътъ е вече консервативенъ елементъ, който се явява да прѣчи на самото производство, да спѣва производителнитѣ сили, развитието на економическитѣ сили, когато у насъ капитализмътъ е революционенъ. И вие всички, стоящи прѣдъ мене, сте революционери, които искате повдигането, развитието на индустрията. Вие сте революционери, каквато бѣха революционеритѣ на Западъ, които, слѣдъ Френската революция, изтикаха феодалния редъ, който съснаха, които изхвърлиха всичко дрѣвно и го хвърлиха въ хлама, въ старитѣ вещи, и на неговитѣ развалини създадохъ това, което се нарича буржуазна капиталистическа партия въ Западна Европа. Това е, което трѣбва да бжде извѣстно на тия, които боравятъ въ партиятъ. Но вслѣдствие недостатъчното развитие на нашата страна, вслѣдствие диференцията на общественитѣ сили въ България и на нашето управление, и ние, нашето управление, нашиятъ политически животъ носи котериянъ характеръ, т. е. че още прѣобладава индивидуалното, личното стремление на нѣколко реакционни партии. Всички тия партии сж продуктъ на минутата, продуктъ на интереса на минутата; щомъ интересътъ изчезне и партиятъ изчезватъ. Но това, казвамъ, не може да трае дълго врѣме. То е единъ периодъ само, може би, периодъ на първоначално натрупване на капитала. Дохождатъ моменти, когато всички почватъ да говорятъ противъ партизанството, да говорятъ

противъ безредието, всички искатъ редъ, спокойствие и миръ. Този моментъ доказва ли, то значи въ самата тая буржуазна класа става пробуждане, както се казва, класово пробуждане. Тя иска да се яви прѣдставителъ на общественитѣ интереси и на интереси, които съвпадатъ съ интереситѣ на развитието на самата страна, и затова, при всичко че тя защитава своитѣ интереси, но въ сжщото врѣме тя повлича слѣдъ себе си и другата маса: земледѣлцитѣ, занаятчийтѣ и търговцитѣ; повлича ги, защото всички викатъ противъ партизанството и всички искатъ редъ и спокойствие. Тая вѣдица ги води, тя ги влечи и ги мъкне слѣдъ себе си, докато си изтъчатъ платното и послѣ да ритнатъ крестото.

Прѣдсѣдателътъ: Давамъ 5 минути отиди.

(Слѣдъ отиди.)

Прѣдсѣдателствуващъ А. Краевъ: (Звъни.) За-сѣданието се продължава.

Има думата г. Бабаджановъ.

С. Бабаджановъ: Г-нъ прѣдсѣдателю! Азъ бѣхъ записанъ по редъ слѣдъ г. Бобчева и г. Цанова, и затова моля да се не измѣнява редътъ. Още повече, че не смѣтамъ да правя критика на бившитѣ режими и особено нѣщо по тронното слово нѣма да кажа; затуй искамъ да взема думата по реда, по който съмъ записанъ.

Прѣдсѣдателствуващъ А. Краевъ: Значи, Вие се отказвате.

С. Бабаджановъ: Азъ не се отказвамъ, но понеже бѣхъ записанъ подиръ г. Бобчева, желая да говоря подиръ него.

Прѣдсѣдателствуващъ А. Краевъ: Вие знаете самъ, че листата на ораторитѣ се нарежда по реда, по който се е поискала думата, а слѣдъ това въ прѣдсѣдателския кабинетъ се прѣреждаха нѣкои по взаимното споразумѣние на ораторитѣ.

С. Бабаджановъ: Довчера по този редъ е давана думата, а днесъ става прѣреждане, безъ мое съгласие.

Министъръ-Прѣдсѣдателъ П. Каравеловъ: Както се е почнало тукъ да се говори, по видимоу, г. г. прѣдставителитѣ не искатъ да свършватъ. Ние приличаме на оная невѣста, която сѣе три дена, а не мѣси. Азъ смѣтамъ, че единъ и сжщъ ораторъ не може и не трѣбва да говори втори пѣтъ по отговора на тронното слово. Трѣбва да кажа, че всички почнахме взаимно да се обвиняваме и да хвалимъ своитѣ партии. Четвърти денъ е днесъ. Мене малко ме е срамъ, че нѣколко дена повтаряме едно и сжщо, и бихъ молилъ г. г. народнитѣ прѣдставители да помислиятъ какви мѣрки да вземемъ противъ тая словоохотливостъ. Ако продължаваме така, ние нѣма да свършимъ нищо. Когато единъ ораторъ счита, че трѣбва да напълни цѣлото врѣме на едно засѣдание, нѣма да има край на словопрѣнията. Азъ нѣмамъ нищо противъ това, което се говори, но да се говори малко по-прибрано. И ако мислите, че рѣчта на единъ прѣдставителъ е толкова по-

хубава, колкото е по-дълга, много се лъжете; колкото да бѣде хубава една рѣчъ, щомъ е дълга, ефектътъ ѝ се губи. Никой не е въ състояние да слуша една и сжща рѣчъ съ часове; азъ дори съжалявамъ ония прѣдставители, които сж обязани да слушатъ по 3—4 часа единъ и сжщъ ораторъ. Ами когато дойдемъ по законитѣ и по всѣки членъ, ако се говори така, какво ще излѣзе? Въ отношение на словоохотливостта мога да кажа, че настоящето Събрание е най-лошото, което сме имали досега. (Я. Забуновъ: Нали трѣбва да се изслушатъ всички!) Азъ нѣмамъ нищо противъ това, да се изслушатъ всички, но ако се говорятъ истории, вмѣсто законодателствуване, тогава нѣма да свършимъ нищо положително и ще иматъ право да ни укоряватъ хората, че ние седимъ и дрънкаме, а не вършимъ никаква работа. Азъ бихъ молилъ Народното Прѣдставителство да се отнесе по-сериозно къмъ тоя въпросъ. Взаимнитѣ обвинения си нѣматъ мѣсто тукъ. Азъ тоя правилникъ на г. Ризова желая да го прѣгледамъ. (Смѣхъ.) Да говоримъ сериозно. Азъ не мога да допусна, и нѣколко пѣти съмъ протестираалъ, да се рѣшаватъ нищо и никакви въпроси съ $\frac{2}{3}$ гласове. Това е пѣла безсмислица. Азъ не зная отдѣ се е взело, да се създаватъ закони съ просто гласуване, а вътрѣшенъ правилникъ да не може да се измѣни, освѣтъ съ $\frac{2}{3}$ гласове. Правилникътъ е правилникъ, докато го не измѣнимъ. (Д. Ризовъ: Какво е виноватъ правилникътъ, г-нъ Каравеловъ!) Въ това, че ни задължава да продължимъ засѣданията напр. до 10 ч. съ $\frac{2}{3}$ гласове; ревизията му ни се налага. И защо пѣкъ непрѣмѣнно всички да се изкажатъ, и тоя, който има какво да каже, и оня, който нѣма? (Д. Ризовъ: Правилникътъ не е виноватъ!) Правилникътъ е доста виноватъ! (Д. Ризовъ: Хората искатъ да говорятъ по 5 часа!) Не само това, ами не можете да спрете прѣнията никакъ. Ако въ Европа се мжчатъ да ограничаватъ прѣнията, какво остава у насъ, дѣто се говорятъ работи, които нѣматъ нищо общо съ отговора на тронното слово, а само да се въоръжава една партия противъ друга за онова, каквото е правила нѣкога си. (Д. Ризовъ: Прѣдсѣдателствуващиятъ има право да напомни на оратора това!) Това е работа на историята, прави ли сж били партиитѣ или не въ своето управление, но никакъ си нѣма мѣстото да се говори тукъ, дѣто сме се събрали за друга работа, която при тия условия никога нѣма да свършимъ. И ние сериозно трѣбва да помислимъ какво да правимъ. Ако захванете по 2—3 пѣти да говорите по отговора на тронното слово, и то съ часове, то е сѣ едно по общитѣ прѣния на всѣки единъ законопроектъ да говорите по нѣколко пѣти и да не можемъ да свършимъ нищо. Азъ искрено желая да се изслушатъ всички, но то не значи да говорятъ по 6 часа, и то не за обвинение противъ насъ. Азъ бихъ желалъ насъ да обвиняватъ за сегашното, а тѣ ни говорятъ за миналото. И ония, които ги обвиняватъ, и ония, които искатъ да се реабилитиратъ, не сж прави. Не желая да обвинявамъ никого, но трѣбва да се признае, че онова, което се говори, не трѣбва да се говори. Ако г. Бобчевъ излѣзе сега пакъ да говори 3 часа, както миналия пѣтъ, за да докаже, че неговата партия е прѣвзходна, ще бѣде съвсѣмъ неумѣстно. Имате вѣстникъ, имате партия — пишете колкото искате, за да се реабилитирате, но не

ни отнемайте времето тукъ. Азъ бихъ молилъ да изслушаме повече хора, но по прѣдмета, а не да се обвиняваме и оправдаваме взаимно. Не че имаме много остри прѣния — въ това отношение нашето Сѣбрание не може да се обвини, — но логомахията ни е голѣма.

Това е моето мнѣние.

Д. Ризовъ: Азъ съмъ напълно съгласенъ съ г. Министъръ-Прѣсѣдателя. (Прѣсѣдателствующъ А. Краевъ: Нѣмате думата!) Само една бѣлѣжка. Искамъ само това да забѣлѣжа, че чл. 78 отъ вътрѣшния правилникъ дава право на прѣсѣдателствующия да прави бѣлѣжки на ония оратори, които се отклоняватъ отъ прѣдмета. Значи, ако въ прѣнията по проекта на отговора на тронното слово продължаватъ прѣдставителитѣ да говорятъ за работи вънъ отъ него, за обвинения и оправдания, ясно е, че вината не е въ правилника, а у прѣсѣдателствующия, който не забѣлѣзва на оратора, че се отклонява.

Министъръ-Прѣсѣдатель П. Каравеловъ: Тогазъ да помолимъ прѣсѣдателствующия да поспре малко ораторитѣ, когато се отклоняватъ.

Д. Ризовъ: Разбира се! Той има право да напомни на оратора.

Прѣсѣдателствующъ А. Краевъ: Тукъ е писано, докато не говорятъ по трима отъ всѣка парламентарна група, не може да се вземе рѣшение. (Министъръ-Прѣсѣдатель П. Каравеловъ: Ама да говорятъ по 5 часа?) Колкото се отнася до г. г. ораторитѣ, може да ги молимъ да бждатъ по-кратки и по-обективни.

Министъръ-Прѣсѣдатель П. Каравеловъ: Въ интереса на говорящитѣ е да говорятъ по-кратко. Дори лекциитѣ въ университетитѣ не траятъ никждѣ 2 часа пълни, защото никой умъ на слушатель не може да слѣди по-нататкъ. Лекции може да се четатъ 2 часа, не напълно, но около, и то е максимумътъ, по не е възможно практически 4 часа да слушашъ. Значи, напразно се говори, щомъ тѣ не слушатъ. Една ораторска рѣчь може да бжде опрѣдѣлена максимумъ 2 часа. Въ Америка е дори 15 минути.

Азъ не искамъ да прѣдлагамъ такова вѣщо, но ако се кара така, както досега, нѣма край.

Д. Вълчевъ: Разбра се, бе джанджмъ!

Прѣсѣдателствующъ А. Краевъ: Остава г. г. ораторитѣ да взематъ бѣлѣжка отъ казаното и да бждатъ по-кратки.

Слѣдъ Бабаджанова е записанъ Стефанъ Вобчевъ. (Гласове: Нѣма го!).

Записанъ е г. Найчо Цановъ!

Н. Цановъ: Отказвамъ се.

Прѣсѣдателствующъ А. Краевъ: Слѣдва Иванъ Бобековъ!

И. Вобековъ: И азъ се отказвамъ.

Прѣсѣдателствующъ А. Краевъ: Слѣдва г. Петъръ Станчевъ. (Гласове: И той се отказва!)

П. Станчевъ: Азъ нѣма да се откажа.

Прѣсѣдателствующъ А. Краевъ: Моля, г-да, думата има г. Петъръ Станчевъ.

П. Станчевъ: (Отъ трибуната.) Г-да народни прѣдставители! Честитѣ съмъ, че взимамъ думата по отговора на тронната рѣчь тѣкмо тогазъ, когато г. Министъръ-Прѣсѣдателятѣ ни начете една хубава матима, за да знаемъ какво събрижъ отъ тази трибуна. Азъ съмъ членъ отъ комисията, която изработи отговора на тронната рѣчь, и имамъ да кажа по нея слѣдующето. Че дебатитѣ по отговора на тронната рѣчь, по които 3 дена говориха за и противъ, достатъчно ни умориха и доста се изясни какво е положението на България, откажъ е поело управлението настоящето Правителство. Особено съмъ длъженъ да изкажа моитѣ патриотически чувства въ дѣдени случаи на благодарностъ, отъ поведението въ случая на г. Димитра Петковъ, който е единъ отъ съчастниците въ дългитѣ борби на самоизтрѣблението на тази злощастна България. И тѣй, дълбоко патриотически дойде да признае, че е пистхило времѣ, послѣ тия дълги борби, да си подадемъ ржка, когато се касае за да помогнемъ на мирното развитие на страната, за нейното подобрѣние, да се въведе въ единъ по-нормаленъ пжтъ. Думитѣ му произведоха въ моето партизанско сърце едно благотворно влияние, но желалъ бихъ тѣзи негови думи на дѣло да се покажатъ. Обицавамъ му, като неговъ политически противникъ, да се въодушевявамъ отъ скжцитѣ чувства, съ които се въодушевява той тукъ, и тѣзи чувства дълбоко да проникнатъ въ душата на всички. Като казвамъ това, азъ пристѣпвамъ да кажа мнѣнието си по отговора на тронната рѣчь, че азъ напълно се присѣдинявамъ къмъ този параграфъ, който се касае до прѣвъзможване на законностъ въ страната откажъ е дошло на властъ настоящето Правителство, защото той изказва това, което се вижда, че върши настоящето Правителство. Времето му е било малко и увѣренъ съмъ, че ако обстоятелствата му помогнатъ да ръководи скждинитѣ на страната за по-дълго времѣ, ще има възможностъ и на дѣло да покаже това прѣвъзможване на законността.

Касателно договоритѣ по прѣдполагамитѣ заемъ, задържахъ си правото да изкажа мнѣнието си по тѣхъ, когато се подложатъ на разискване, както г. Министъръ-Прѣсѣдателятѣ ни обща, и ако ние ги одобримъ, тогава само ще може да се приематъ и подпишатъ отъ нашето Правителство. Нуждата отъ заемъ, за да се посрѣщнатъ летящитѣ дългове, както и другитѣ нужди на страната, сж добръ известни на всички. Сажжтията е въ цѣлата страна.

Касателно отношенията ни съ нашата Освободителка Русия, особено пасажътъ, въ който се казва, че съ дохождането на Августейшия братовчедъ на Царя-Покровителя, напълно сподѣлимъ, толкова повече, че бѣхъ честитѣ, заедно съ една голѣма частъ отъ народнитѣ прѣдставители, да присжтствувамъ на стжпването на Августейшия Руски Князъ въ Варна, дѣто бѣхъ и честитѣ да бжда прѣдста-

венъ отъ Негово Царско Височество Княза на високии гостъ, отъ устата на когото чухъ слѣдующитѣ думи. (Нѣкой отъ прѣдставителитѣ: Комплиментъ правите на себе си!) Като ме попита, кога сте били въ Русия, отговорихъ му, че „вслѣдствие на Стамболовия режимъ, Ваше Императорско Височество, азъ попаднахъ въ Русия, дѣто твърдѣ милостиво бѣхъ приетъ заедно съ своитѣ другари“.

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Оторозирани ли сте отъ Негово Императорско Височество да дадете публичностъ на разговора си?

П. Станчевъ: Оторозиралъ ме е и ме помоли да го прѣдамъ; народнитѣ прѣдставители, които бѣха тамъ, нека бждатъ свидѣтели. (Г. Недѣлковъ: Ако има такова нѣщо, да го каже!) На думитѣ ми, че вслѣдствие на тоя режимъ бѣхъ тамъ, той ми отговори твърдѣ благосклоно: „оставѣте на забвение миналото и дайте си ржка единъ на другъ“. Повече нѣма да кажа по това. Истина, настѣпило е врѣмето, дѣто русофобскитѣ чувства на нашитѣ политически противници сж смекчени. Тѣ се въодушевяватъ съ тѣзи чувства, съ които се е въодушевявалъ непрѣривно нашиятъ народъ и о които ние се придържаме, за да водимъ тази борба. Нека, слѣдователно, тѣзи чувства, които сж общи на Българския народъ, бждатъ сподѣлени занампрѣдъ по-съчувствено и отъ всички водители на партиитѣ, защото, макаръ и наши противници, макаръ и да сж на друго мнѣние, сж сраснали съ тѣзи чувства, защото и тѣ сж членове отъ този сжщъ народъ. Политическитѣ борби, слѣдователно, които споядваха дълго врѣме и споядватъ и сега нашата страна, и прѣчеха за мирното ѣ развитие, тази епоха мина и азъ съ радостъ посрѣгнахъ хубавия откликъ отъ страна на нашитѣ политически противници. Слѣдователно, обща е идеята по външната ни политика съ нашитѣ противници, и, напълно като сподѣлямъ този параграфъ, че се уякчаватъ тѣзи чувства, които ще способствуватъ за мирното развитие на страната, азъ випълнѣ сподѣлямъ още единъ пжтъ съдържанието на отговора на тронната рѣчь и ще го подпиша, и увѣренъ съмъ, че цѣлото Народно Сѣбрание ще го приеме. (Нѣкои ржкоплѣскавъ.)

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Има думата г. Янко Забуновъ.

Я. Забуновъ: Азъ се отказвамъ, за да искамъ думата утрѣ. (И. Вобѣковъ: Утрѣ нѣма!)

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Има думата г. Христовъ.

Д. Христовъ: Отказвамъ се.

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Има думата г. Д-ръ Владигеровъ.

Министъръ-Прѣсѣдатель П. Каравеловъ: Ама, ако е дълга, нека остане за догодина.

Д-ръ Х. Владигеровъ: (Отъ трибуната.) Г-да народни прѣдставители! Азъ нѣма да бжда дълъгъ, ще бжда кратъкъ. Ще се съобразя съ изказаното мнѣние отъ г. Ми-

нистеръ-Прѣсѣдателя, което се подкрѣпи и отъ васъ. Обаче, ще ми позволите, слѣдъ като чухме всички почитаеми прѣдставители на разнитѣ парламентарни групи да се изказватъ върху общата политика на Правителството, ще позволите и на мене да дойда не отъ страна на нѣкоя си парламентарна група, или отъ страна на нѣкоя котерия, както се нарекоха, или отъ страна на нѣкоя партия, но да дойда прѣдъ васъ като независимъ прѣдставител, непринадлежащъ на никоя отъ партиитѣ въ Народното Сѣбрание. (Д. Ризовъ: Значи, не сте реформаторъ!) Азъ ви говоря като независимъ и Вие, мисля, не сте демократъ! (Д. Ризовъ: Не съмъ!)

Г-да народни прѣдставители! У насъ, въ България, има толкова много политически партии, колкото нѣма основни принципи въ конституционното право. Има у насъ даже партии, които нѣматъ абсолютно нищо общо съ туй право. Докато, г-да народни прѣдставители, въ парламентарнитѣ конституционни страни въ Европа има всевъзможни партии, които носятъ знамена, на които сж написани принципитѣ имъ, у насъ ние гледаме нѣщо съвършено обратно. Вамъ е извѣстно, че въ монархическо-конституционнитѣ страни има тѣй нарѣченитѣ монархически или династически партии; у насъ не зная какъ, но ние всички имаме нѣкаква си антидинастическа подква. Докато въ другитѣ страни има аристократически партии, у насъ такава нѣма. (А. Филиповъ: Ще се създаде!) И има *raison d'être* това, защото у насъ аристократи нѣма и може да нѣма такава партия. Въ другитѣ страни, г-да прѣдставители, вамъ е извѣстно има аграрни и индустриални партии. И у насъ на Българския небосклонъ въ послѣдно врѣме, бѣше се прѣвнала една такава партия, тѣй нарѣчената земеделѣческа партия, обаче, въ кратко врѣме, още при прѣкъването си, ние видѣхме тази партия да се разкжса на двѣ фракции. (Я. Забуновъ: Не е партия, г-нъ Владигеровъ, позволѣте! Недѣйте говори глупости!) Позволѣте ми да разбирамъ по-хубаво отъ Васъ туй, което Вие претендирате да разбирате. Вие забравяте, че сте прѣдставителъ на една партия, на една котерия, а не на аграрно течение. (Я. Забуновъ: Вие трѣбва да умѣете да четете; ако не умѣете, азъ ще чета!) Вие защото не умѣете да четете, затуй Ви изпидиха отъ Варна. (Смѣхъ.)

П. Таслаковъ: И двамата четете, но кой разбира не зная!

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Моля, г-нъ Владигеровъ, не се впушайте въ лични разправии.

Д-ръ Х. Владигеровъ: Тази партия, г-да народни прѣдставители, се разпокжса, както казахъ, на двѣ фракции, и, ако се не лѣжа, прѣдставителитѣ на тѣзи двѣ фракции сж измежду насъ. Твърдѣ е възможно, по силата на обстоятелствата, да се разпокжса тази партия на още 20 парчета и това ще бжде, може би, едно шастие за България, защото тя не прѣдставлява истинскитѣ интереси на земеделѣческото население. (Г-нъ Я. Забуновъ възражава нѣщо.) Ако те изпидиха отъ Варна и отгукъ може да те изпидятъ.

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Недѣйте се адресира къмъ ораторитѣ, г-нъ Забуновъ. Ще Ви запиша. Отговорѣте отъ трибуната, но недѣйте прѣсича!

Я. Забуновъ: Нему трѣбваше да обърнете внимание!

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Азъ му забѣлжихъ и го помолихъ да се не впуца въ лични разправи.

Д-ръ Х. Владигеровъ: (Продължава.) Г-да народни прѣдставители! Никой нѣма да откаже, че у насъ надали има една десета часть отъ населението, която да се не прѣпитаватъ изключително отъ земледѣлие. Като слѣдвашъ този редъ на описание и сравнихъ партиитѣ въ парламентарнитѣ страни и у насъ, позволѣте ми да кажа нѣколко думи за нѣкои други родове и видове партии, каквито има другагѣ. Вамъ е извѣстно, че въ най-либералната Белгия отъ дълги години насамъ най-силното правителство се състои отъ тѣхъ нарѣченитѣ клерикали. Подобни партии има всѣкъгѣ, и въ Франция имаше, но знаете послѣдствията. (И. Бобековъ: Дѣто има само католици!) У насъ такава партия нѣма. Веднажъ подобна партия нѣма, нѣмаше защо и да говоримъ, а между тѣмъ, ние чухме единъ ораторъ да хвърли вината за неуспѣхитѣ ни въ Македония на владичитѣ. У насъ не знамъ какъ всички се стремимъ да се покажемъ по-антиклерикални, по-антирелигиозни. Не знамъ, г-да прѣдставители, вие какво ще кажете, обаче, единъ безпристрастенъ наблюдател ще се чуди и ще се мае на това наше раздробление на безброй много групи съ мними принципи, които разнитѣ групи си присвояватъ, когато въ сѣщностъ тѣхната етикета не отговаря на стремлението имъ. На мене ще позволите да си остана безъ етикета, да си остана просто българинъ. (А. Ангеловъ: Безпартиенъ!) Безпартиенъ, ако щете, защото виждамъ у насъ, че партиитѣ, или етикетитѣ имъ по-скоро, свършено не съответствуватъ на прѣдзначението имъ. Тѣй е било поне досега, а какво ще бжде занаятъ, не знамъ.

Обаче, както казахъ, като не намирамъ за нужно да се отождествявамъ, да се идентифицирамъ съ никоя отъ съществующитѣ партии, азъ съ драго сърце ще подкрѣпя всѣко правителство, което изпълни главно двѣ задачи, именно, да тури въ България такъвъ редъ, какъвто има въ цивилизованитѣ страни, и, второ, да спечели за България довѣрието и почетѣта на образования свѣтъ, и което правителство изпълни тѣзи двѣ задачи, то въ моитѣ очи ще бжде най-патриотичното. (А. Филиповъ: Тогава отъ една партия сме!) Нѣмамъ нищо противъ.

Всички съзнавате, г-да прѣдставители, че има недостатѣци въ всичкитѣ клонове на нашето управление и че тѣзи недостатѣци ние се стараемъ, по възможностъ, да ги хвърляме единъ другому, една партия да ги хвърли върху друга. Това видѣхме даже при разискванията, които сж прѣдметъ на отговора на тронното слово: отстранихме се отъ главния прѣдметъ и почнахме да даваме отчетъ за дѣятелността прѣди нѣколко години, да се обвиняваме, да си хвърляме калъ единъ другому и т. н.

Извѣстно е, че ние, като живѣемъ въ Европа, въ прѣдѣлитѣ на държави, които отдавна се радватъ на конституционно-парламентарно управление, имаме възможностъ въ продължение на нашия 20-годишенъ политически животъ да извлечемъ голѣма полза, като подражавахме добритѣ страни и умѣехме да отбѣгваме лошитѣ примѣри,

и ние по този начинъ можехме въ продължение на 20-годишно свободно съществуване да достигнемъ до онова съвършенство на управлението, което да ни докара единъ видъ блаженство. Обаче, ние не съумѣхме да си докараме това, вслѣдствие на нашата неопитностъ. Безспорно е, че още отъ освобождението се стремимъ да се покажемъ, че сме народъ още много младъ, че ни липсва нужната опитностъ и, може да се каже смѣло, че причината на всичкитѣ злини у насъ е неопитността. За жалостъ, тази наша неопитностъ продължава и доднесъ да съществува и нашата новѣйша политическа история ни доказва това. Нѣма съмнѣние, г-да народни прѣдставители, че нашиятъ народъ, между другото, е направилъ въ извѣстни отношения и голѣми успѣхи. Туй е безспорно. Именно въ полето на науката, на просвѣтѣта, на народното образование, направили сме неимовѣрни успѣхи. (Министръ-Прѣдсѣдатель П. Каравеловъ: „На науката“, е въпросъ!) На просвѣщението, па ако щете и на науката. Разбира се, че ние нѣмаме енциклопедически познания, обаче, имаме единъ контингентъ отъ млади образовани сили и България, сравнително съ съседнитѣ държави, въ просвѣтително отношение на Балканския Полуостровъ е първа. (Министръ-Прѣдсѣдатель П. Каравеловъ: Хайде да се не хвалимъ!) Туй трѣбва да се признае. Обаче, имаме едно зло отъ този напредъкъ, за което ще ви говоря по-нататѣкъ. Множеството училища, които имаме въ страната, и ежегодното заврѣщане на мнозина наши еднородци отъ Европа, дѣто отиватъ да търсятъ двадесетвѣковната свѣтлина, докараха такъвъ контингентъ образовани хора, щото ние, вслѣдствие на нашата неопитностъ, не сме съумѣли да дадемъ съразмѣрно академическо образование съ економическото, и поради това сме дошли до единъ безизходенъ пѣтъ и у насъ се вижда усиляването на единъ ученъ пролетариятъ. Този пролетариятъ е, който негодува, който търси поминѣкъ и който спѣва на всѣка стѣпка добритѣ намѣрения на всѣко едно Правителство. Разбира се, азъ не искамъ да укорявамъ никое отъ правителствата, защото всѣко правителство се въодушевява да види България изправена на краката си. Затова отъ самото освобождение виждаме, че най-голѣмитѣ кредити сж били отпущани тогава, когато се е касало за народното просвѣщение. Резултатитѣ ги имаме прѣдъ очитѣ си. Една отъ причинитѣ, за да се достигне по-скоро този успѣхъ въ образователно отношение, а че за туй не трѣбватъ такива голѣми трудове и такива сръдства, които би трѣбвали, напр., за да се повдигне поминѣкъ и въобще индустрията въ една страна. Споредъ мене, г-да народни прѣдставители, онова правителство ще бжде най-патриотическо, което ще съумѣе съ умъ и разумъ да извади страната отъ лошата политика и отъ трудното економическо положение. Съ умъ и разумъ, казвамъ, защото добрата воля само не е достатѣчна, ако нѣма опитностъ, защото съ опитностъ ще уредимъ всичко и ще дадемъ потикъ на Правителството, за да помогне на нуждитѣ на страната.

Г-да прѣдставители! Тѣзи сж бѣлжжикитѣ, които имахъ да направа въобще по разнитѣ отрасли на управлението.

Остава сега да кажа нѣколко думи и за финансовото положение. Менѣ поне не ми е извѣстно напето финансово положение, па вѣрвамъ, че и мнозина отъ васъ така

сжщо не сж запознати съ него. Всичко, което мога да зная, то е отъ противорѣчивитѣ статии на правителствениѣ органи, а нѣкъ най-добро освѣтление за туй нѣщо можемъ да чuemъ сега отъ министерската маса. Азъ нѣма да се впускамъ да говоря върху комбинации или прѣдположения, както нѣкои отъ прѣдговорившитѣ оратори, че Правителството иска да сключи заемъ срѣщу монополъ и пр., и да критикуватъ политиката му. Заявявамъ, лично за себе си, че ще бжде щастие, ако направимъ заемъ срѣщу монополи и залагането имъ като реална гаранция, и че азъ ще гласувамъ за тия законопроекти, ако се внесатъ отъ Правителството, като си задържахъ правото, слѣдъ тѣхното изучаване, да си дамъ и азъ скромното мнѣние. Азъ съмъ партизанинъ на монополитѣ, толкова повече, че монополитѣ не сж нѣщо ново у насъ.

Благодарение на недоразвитостта на нашия народъ, нашитѣ държавни мѣже, или тѣй нарѣченитѣ партийни шефове, си позволяватъ работи, когато сж въ оппозиция: да правятъ обѣщания, да правятъ разни залъгвания, които въ послѣдствие виждаме, че по никой начинъ не могатъ да се приложатъ, когато заематъ министерскитѣ мѣста. Но опасността, г-да прѣдставители, е още по-голяма, когато разрушителни теории почнатъ да се проповѣдватъ отъ министерскитѣ скамейки. Заради това, азъ си напомнямъ френската история на политическо развитие, отъ която виждамъ, че едно врѣме въ Франция смѣшността убиваше човѣка. *Le ridicule tue*. Ако нѣкой политически човѣкъ въ Франция си позволише да извърши нѣкоя глупостъ, той ставаше абсолютно невъзможенъ за политическата кариера. У насъ съ съжаление виждаме, че смѣшността на единъ държавенъ мѣжъ не послужва даже да отдѣлимъ едно влакно отъ косата му. Въ Франция днесъ не е тѣй, както у насъ правимъ, но ще дойде врѣме, когато, може би, ще се измѣни и едно начало къмъ това се забѣлѣзва. Ако, както казахъ по-горѣ, Правителството би отбѣгвало да бжде смѣшно — не говоря за настоящето, — то не по-малкъ дългъ се налага на оппозицията, когато критикува дѣйствиата на едно правителство, да бжде най-големия проводникъ на патриотическитѣ чувства, на честността и на гражданската добродѣтел, и когато поеме властта въ рѣцѣтъ си, да се старае да приложи туй, което е проповѣждала въ оппозиция. Има единъ — нѣма да го нарека нещастие, — има единъ малкъ упрекъ, който може да се отдаде на нашитѣ министри, и той е, че тѣ въобще не се стараятъ да управляватъ страната, като взематъ въ съображение нейнитѣ истински интереси, а, напротивъ, виждаме, че министритѣ у насъ, като видятъ, че имъ се зададе нѣкакъвъ страхъ отъ оппозиционния печатъ, даватъ направление на политиката си такава, като се ръководятъ отъ оппозиционния печатъ. Азъ намирамъ, че едно правителство не трѣбва да бжде слабохарактерно, а трѣбва да върви по начертания пътъ, безъ да обръща внимание на виковетѣ на оппозицията, защото оппозицията никой пътъ не освѣтлява какво трѣбва да се направи, защото гледа да вжѣкне правителството въ безизходенъ пътъ, да го катурне и да дойде да управлява. Ако казахъ, г-да народни прѣдставители, какъвъ напрѣдъкъ сме направили въ областта на народното образование, позволѣте ми да кажа нѣколко думи и за назадька, който имаме въ единъ отъ другитѣ наши отрасли,

именно за назадька въ стопанско и финансово отношение. Отъ по-горѣ казанитѣ думи вие видѣхте, че азъ ще поддържахъ законопроектитѣ на Правителството за монополитѣ, за сключване на заема съ реална гаранция. (Д. Въ л-чевъ: Но ако е и безъ реална, пакъ ще го поддържате ли?) Разбира се. Понеже се говори за реална, за такава и азъ казвамъ.

По другитѣ клонове на управлението, позволѣте ми да кажа нѣколко думи. По администрацията въобще или по полицията има да кажа, че тя не ни дава достатъчна гаранция за свободата, каквато би трѣбвало да даде. Не искамъ да кажа, обаче, че полицията у насъ изтезава и прѣслѣдва населението. Не. Обаче, нейниятъ порокъ не е тамъ, нейниятъ порокъ е въ това, че тя не умѣ достатъчно да гарантира добритѣ граждани отъ злитѣ. Нѣма да се простирамъ за конкретни случаи и да ви навеждамъ примѣри, но ако бжда прѣдизвиканъ, готовъ съмъ и на това.

Относително Министерството на Правосъдието има да кажа, че тамъ трѣбва да станатъ голѣми прѣобразования. Азъ очаквамъ г. Министърътъ на Правосъдието да дойде тукъ съ единъ законопроектъ за несмѣняемостта на сждиитѣ. Този въпросъ е достатъчно узрѣлъ въ нашето общество, и ние имаме случай една прѣдшествующа камара да приеме тоя принципъ. (Д. Ризовъ: Каква несмѣняемостъ: белгийска или английска?) Несмѣняемостъ българска, а не македонска. Въ Англия сждиитѣ не вървятъ по иерархия. Въ Англия пръвъ сждия може да бжде този, който е заслужилъ; тамъ може да бжде и г. Ризовъ и азъ пръвъ сждия. Обаче, у насъ иерархически е поставенъ въпросътъ и азъ нѣмамъ нищо противъ — то зависи Министерътъ какъ ще си изложи проекта. Обаче, азъ приемамъ по принципъ да станатъ всички сждии несмѣняеми, които сж прѣкарвали 5-годишна служба, като се подлагатъ на изпитъ. (Д. Ризовъ: Безъ право на повишение.) Защо не? Ако искате да ви кажа какво е несмѣняемостъ, по това не е по отговора на тронното слово.

Освѣтѣ това, азъ не забѣлѣзвамъ добра воля отъ г. Министра на Правосъдието, да разчисти персонала на нашитѣ сждилища. Азъ имамъ оплаквания отъ моитѣ избиратели, че сж притѣснявани отъ известни сждебни органи. Обаче, азъ съмъ длъженъ да обрѣна вниманието на г. Министра на Правосъдието; той обѣща, дѣйствително, нѣколко пжти да направи нѣкои подобрѣния въ персонала на нѣкои сждилища, но и доднесъ не е направилъ това. Сжщото нѣщо е направилъ и спрѣмо други прѣдставители. Г-нъ Министърътъ на Правосъдието не зачита народнитѣ прѣдставители, като мисли, че той стои по-горѣ отъ г. г. народнитѣ прѣдставители, и не държи смѣтка на тѣхнитѣ искания. Азъ мисля, че ако не съставлявамъ частъ отъ нѣкоя група, или отъ болшинството, и затова да се не обръща внимание на моитѣ думи, то не прави честь на почитаемото Правителство. (А. Вояджийски: Направѣте запитване.) Азъ само моля г. Министра да обрѣне внимание на моитѣ думи, както имашъ случай да му кажа, да прати ревизоръ да провери фактитѣ, ако не върва въ това, което му казвамъ. Азъ вървамъ на добрата воля на г. Министра и се надѣвамъ да ме удовлетвори.

Г-да народни прѣдставители! Позволѣте ми накрай да кажа, че не по-малка нужда отъ опитностъ, енергия

и прѣобразованія се осѣща въ Министерството на Търговията и Земледѣлието, за да може да се закрѣпи бѣдната на нашия економически битъ. Безспорно е, че Министерството на Търговията и Земледѣлието е краекъгълникътъ камъкъ за нашето економическо положение, и азъ нѣма да излѣза днесъ да говоря по адресъ на това Министерство, но ще чакамъ да излѣзе то съ своитѣ законопроекти и тогава ще си кажа думата.

Позволѣте ми накрай, г-да народни прѣдставители, да кажа нѣколко думи и по отношение на овзи пасажъ отъ тронното слово, дѣто се говори за външната политика на Правителството. Азъ поне намирамъ, че ще бѣде много по-патриотическо поведението на Народното Прѣдставителство, ако се съгласи да се приеме тази редакция отъ проекта за отговора на тронното слово, каквато ни се прочете отъ комисията, като се прѣмълчи и като абсолютно нищо не се спомене за този трѣнливъ Македонски въпросъ.

Г-да народни прѣдставители! Менѣ ми се струва, бѣха станали излишни приказки тукъ отъ трубуната за този Македонски въпросъ. Напрасно, мисля, г-да народни прѣдставители, се прѣпираха много отъ партийнитѣ групи, че единитѣ държали ключоветѣ на нашата политика въ Цариградъ, други ги донесли въ София. Менѣ ми се струва, че това сѣ празни приказки. Ключоветѣ на българската външна политика нашата конституция — не помня кой членъ, мисля чл. 27 — ги е указала: тѣзи ключове сѣ въ здрави рѣцѣ, и, може би, тѣзи ключове се пазятъ тамъ, дѣто имъ е мѣстото. Защото нѣ че нѣмамъ вѣра въ патриотизма на нашитѣ държавни хора, но честитѣ промѣненія, на които сме свидѣтели, честитѣ сътрѣсенія политически въ страната не могатъ да вдъхнатъ довѣрие на нашитѣ силни съседъ и приятели, и тѣ се стремятъ да завържатъ по-тѣсни политически отношения и развиятъ политически връзки съ насъ, но не направо, а посредствено — разбирате какво искамъ да кажа. (Гласове: Разбрахме!) Обаче, азъ имамъ пълно довѣрие въ патриотизма на настоящето Правителство и вѣрвамъ, че настоящицятъ Министръ на Външнитѣ Работи ще си изпълни дълга, за да запази интереситѣ на Отееството.

Г-да народни прѣдставители! Ние не трѣбва да забравяме едно нѣщо прѣдъ видъ, че величието на България, обединението на нашето разпокъсано Отечество, нѣма да постигнемъ съ авантюри, а само съ миръ, мъдра политика и съ умѣние да привлѣчемъ симпатитѣ на великитѣ сили, подписавши Берлинския договоръ; само тѣй ние ще можемъ да излѣземъ отъ това положение.

Азъ свършвамъ, г-да народни прѣдставители, като вѣрвамъ, че не съмъ ви отекилъ, защото се съобразявахъ съ мнѣнието на г. Каравелова, и ще подписа отговора на тронното слово съ двѣтѣ рѣцѣ. (Гласове: Bravo!)

И. Георгиевъ: За Тръстеникъ защо нищо не казахте?

Д-ръ Х. Владигеровъ: Ако азъ не бѣхъ въ Тръстеникъ, той щѣше да стане на прахъ и пепелъ.

И. Георгиевъ: Земледѣлческата организация Ви изгони.

Д-ръ Х. Владигеровъ: Щастие ще бѣде за България да се съедини тая организация. Шарлатанинъ!

И. Георгиевъ: Ти си шарлатанинъ. Изпозрестувахте хората.

Д-ръ Х. Владигеровъ: Съжалявамъ, че не съмъ те арестувалъ; прѣстѣпникитѣ трѣбва да се наказватъ. Ти не си българинъ бе! (Прѣръкание.)

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Г-нъ Владигеровъ, Вие сте много сѣбълъ въ израженията си!

Г-нъ Бобчевъ има думата.

С. Бобчевъ: Отказвамъ се.

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Записанъ е като послѣденъ да говори Дѣдо Цанковъ, обаче го нѣма. Други нѣма записани.

Има думата г. Христовъ.

С. Бобчевъ: Азъ се отказахъ, защото се съгласихме да не говори никой. Тѣй се споразумѣхме. (Глъчка.) Ако г. Христовъ не се откаже, азъ искамъ да говоря.

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Желаете ли да говорите, г-нъ Христовъ? (Гласове: Отказва се!)

Д. Христовъ: (Отъ трибуната.) Понеже нѣма желание да се слуша, азъ се отказвамъ. (Гласове: Bravo!) Азъ съжалявамъ само едно нѣщо, че тукъ въ продължение на пѣла седмица се говореха много работи, които не влизаха въ кадритѣ на тронното слово, и вие бѣхте бодри да ги слушате, а сте уморени и не искате да слушате, когато се касае да се каже нѣщо въ рамкитѣ на тронното слово.

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Г-нъ Христовъ! Азъ Ви моля, ако желаете да говорите, заемете мѣстото си на трибуната и говорѣте. (Гласове: Не иска човѣкътъ, отказва се!)

Нѣма другъ записанъ. Нѣкой отъ г. г. министритѣ иска ли да вземе думата? (Гласове: Утрѣ!)

Министръ Д-ръ С. Даневъ: Утрѣ може да говоримъ, защото сега е късно.

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Тогазъ съгласни ли сте утрѣ, прѣди да говорятъ г. г. министритѣ, да изпълнимъ желанието на Дѣда Цанковъ, който пожела послѣденъ да говори? (Гласове: Съгласни сме само за Дѣда Цанковъ!)

Министръ Д-ръ А. Радевъ: Ако ми позволите, г-не прѣдсѣдателю, едно обяснение да дамъ само за единъ въпросъ. (Гласове: Утрѣ!) Нѣма да говоря друго, но само единъ свидѣния ще дамъ.

За онова, което г. Теодоровъ каза за единъ мирови съдия, че отишълъ да агитира. Само справка, която направихъ въ Министерството, искамъ да ви доложатъ тукъ. На първо мѣсто ще ви кажа твърдѣ открито, че азъ даже не знаехъ, че този мирови съдия е вземалъ от-

пускъ. Азъ първи пътъ го чухъ това нѣщо тукъ отъ г. Теодорова и се принудихъ да направя справка въ Министерството, отъ която се оказа слѣдующето. На 19 септемврий, чрѣзъ прѣдсѣдателя на Софийския окръженъ сѣдъ, е искалъ 15 дена отпускъ и разрѣшилъ му е главниятъ секретаръ — защото азъ съмъ му далъ право, ако е по-малко отъ 20 дена отпускътъ, който се иска, и има свѣдѣния, че службата нѣма да пострада, той да разрѣшава. И дѣйствително, заявлението е прѣпратено чрѣзъ г. прѣдсѣдателя на окръжния сѣдъ, че може да му се разрѣши отпускъ. Главниятъ секретаръ е турналъ резолюция, че му разрѣшава отпускъ, слѣдъ което ми е била поднесена на подписъ една заповѣдъ, дѣто на нѣколко души се разрѣшава отпускъ безъ да знае, че Шонтовъ, мировиятъ сѣдия въ София, е взелъ отпускъ. Човѣкътъ се върналъ на 1 октомврий отъ отпуска си, а дѣ е прѣкаралъ отпускътъ, азъ не зная. (Д. Ризовъ: На 7 октомврий Шонтовъ бѣше въ Цариградъ и агитираше!) Споредъ официалнитѣ донесения на прѣдсѣдателя, той се е ползувалъ съ 10 дена само, отказалъ се отъ 5-тъ дена и се върналъ на 1 октомврий. (И. Станчевъ: Дѣцата му сж въ Цариградъ!)

Тия сж свѣдѣнията, които мога да дамъ и които се намиратъ въ неговото дѣло. Първи пътъ тукъ чухъ азъ, че е ималъ отпускъ този човѣкъ. На 1 октомврий се е върналъ. Никогажъ той, откогато е назначенъ за Софийски мирови сѣдия, не е изпълнявалъ длъжността на Цариградския мирови сѣдия. Всекогажъ длъжността е изпълнявалъ титулярниятъ мирови сѣдия тамъ, нѣкой си Харизановъ. Тѣзи сж свѣдѣнията, които мога да дамъ.

Прѣдсѣдателствующъ А. Краевъ: Прави се прѣдложение, да се обявятъ разискванията по отговора на тронното слово за приключени, съ тая резерва, че утрѣ ще има думата на първо мѣсто Дѣдо Цанковъ и слѣдъ него нѣкои отъ г. г. министритѣ. (Гласове: Прието!) Който приематъ това прѣдложение, да вдигнатъ рѣка. (Болшинство.) Събранието приема.

Утрѣ въ 2 ч. слѣдъ пладнѣ ще имаме засѣдание, когато на дневенъ редъ ще имаме продължение отъ днешния дневенъ редъ и докладъ на прошения.

Засѣданието се закрива.

(Закрито въ 7 ч. и 15 м. вечерята.)

Прѣдсѣдатель: М. Балабановъ.

Подпрѣдсѣдатели: { В. Кжичовъ.
А. Краевъ.

Секретаръ: Д-ръ К. Икономовъ.

Началникъ на Стенографическото бюро: Т. Гълъбовъ.